

Inhoud

- Rolf Blankemeijer
- 1 **Waar een wil is is een weg:
kaarten van het mythische Hunsow**
- Bernhard Jenny & Elger Heere
- 5 **Visualisering van de planimetrische
nauwkeurigheid van oude kaarten met MapAnalyst**
- Henk van der Heijden
- 11 **Vaderlandse geschiedenis in kaart**
- L. Aardoom
- 16 **Kaart van het polderdistrict Veluwe (1879),
relict van een regionaal probleem**
- 23 **Besprekingen**
- 24 **Varia Cartographica**
- 25 **@ la Carte**
- 26 **Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven**

Afbeelding omslag:

Deel van de kaart van de Hoeksche Waard en
IJsselmonde, ca. 1500 (Nationaal Archief, toegang 4,
VTH, nr. 1889).

Een uitgave van de Barent Langenesstichting

Redactie

Dr. Patricia Alkoven, dr. Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs. Sjoerd de Meer,
Ron Guleij, drs. Elger Heere, prof. dr. Ferjan Ormel, ing. Henk Schipper,
drs. Martijn Storms.

Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982,
aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

E. Heere, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht;
e-mail: redactie-ct@maphist.nl

Barent Langenesstichting

Secr.: J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse
ABN Amro te Lisse - rek.nr.: 53.33.43.798

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 25,00;
België € 28,00; buitenland € 36,00. Losse nummers € 8,00.

Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.

Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.

Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse
nummers aan: *Caert-Thresoor*, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn,
telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na
schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie
van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden

van

M. Ostermann, Monnickendam

G. van Loon, Antwerpen

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

P. van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem
www.bubbkuyper.com

Boekhandel de Bengel, Dordrecht
www.debengel.net

Leen Helmink, Amersfoort
www.helmink.com

Caert-Thresoor

Restauratie-Atelier Helmond bv

**Restauratie en conservering van papier,
leer en perkament**

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

Het interpreteren van beschikbare gegevens is bij het tekenen van kaarten van cruciaal belang. Hoe nauwkeurig en objectief vastgesteld deze gegevens ook zijn, het beoordelen van de beschikbare data blijft mensenwerk.

Interpreteren houdt ook in dat bewust of onbewust kennis en ervaring aan de beschikbare data wordt toegevoegd. Dit kan soms tot hele opmerkelijke interpretaties en daardoor tot bijzondere kaarten leiden. Zo verscheen er in 1845 een kaart van de stad Hunsow in Zuid-Drenthe door H. van der Scheer.¹ Hunsow is echter op geen enkele tegenwoordige kaart te vinden. In dit artikel zullen we bekijken welke informatie Van der Scheer tot zijn beschikking had, wat zijn achterliggende gedachten waren toen hij deze opmerkelijke kaart van Hunsow maakte en of Hunsow ook door andere kaartenmakers is afgebeeld.

Johan Picardt

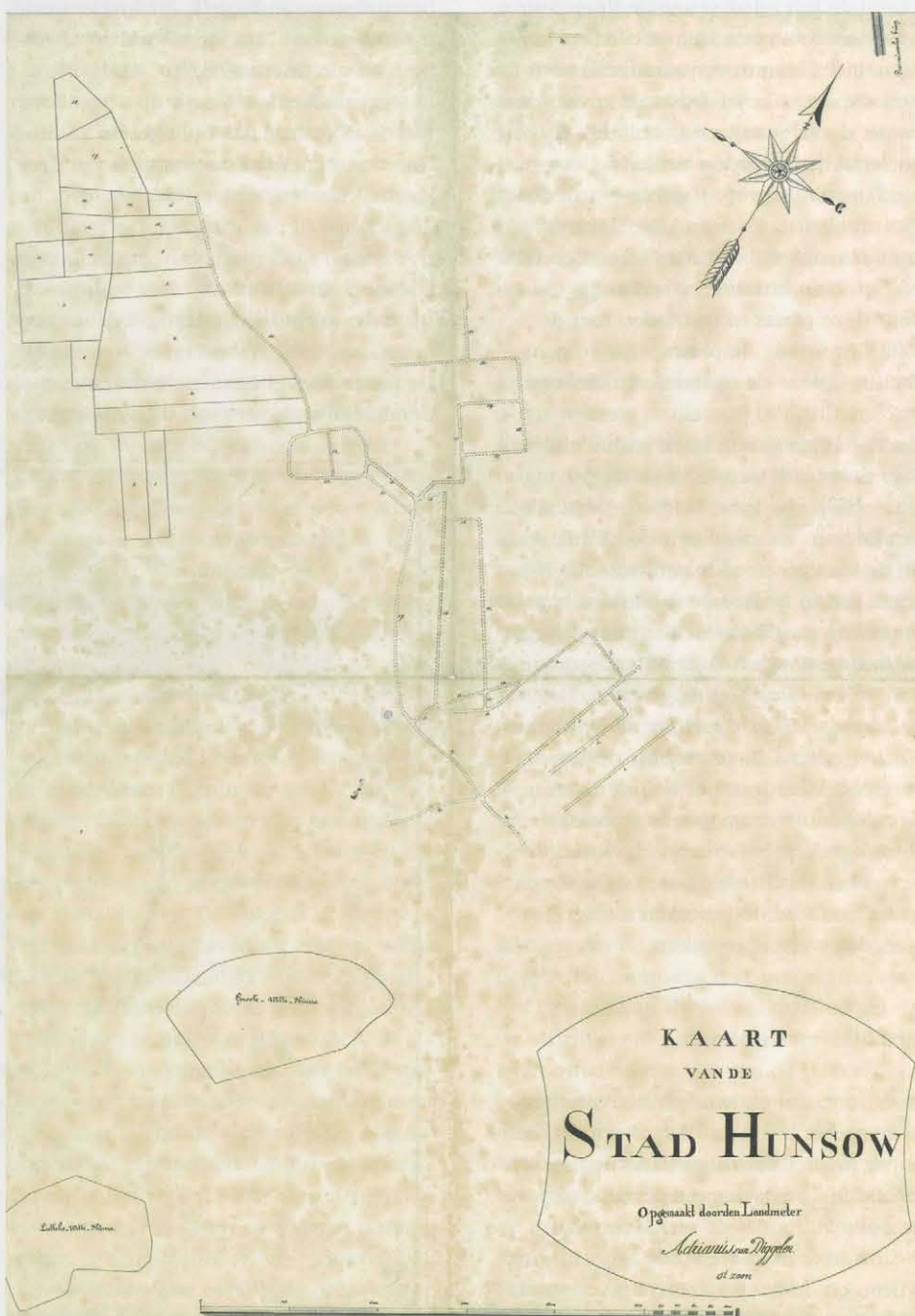
Voor zo ver ik heb kunnen nagaan is de stad Hunsow eenmaal eerder dan 1845 op een kaart afgebeeld. Deze kaart is opgenomen in het boek uit 1660 van Johan Picardt *'Korte beschryvinge van eenige Vergeetene en Verborgene Antiquiteten der Provintien en Landen gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe'*.² De Coevordense predikant Picardt was de eerste die de legende van de verdwenen stad Hunsow bekend maakte. Picardt wilde aantonen dat de geschiedenis van de in economisch en politiek opzicht achtergebleven provincie Drenthe het waard was om gekend te worden. In het boek nam Picardt een kaart op van de Noordelijke provincies.

Drs. R.I.G. Blankemeijer (1966) is adviseur arbeidsvoorwaarden en freelance auteur. Daarnaast is hij amateur historicus met een speciale belangstelling voor historische kartografie.

Rolf Blankemeijer

Waar een wil is is een weg: kaarten van het mythische Hunsow

1. Manuscriptkaart behorende bij het rapport in manuscript van J.S. Magnin d.d. 10 september 1843. (kaart in de collectie van de auteur)

De kaart, volgens het bijschrift *'Int Ruÿge geteykent van Doctor J. Picard'*, is een compilatie van de vermoedelijke situatie

van het noorden van Nederland in de Romeinse periode en de situatie in de tijd van Picardt. Zo zijn op de kaart namen te vinden van plaatsen die in de werken van de Romeinse schrijver Tacitus te vinden zijn. Picardt kan, gezien de overeenkomsten in de weergave van de vorm van het grondgebied van

Nederland in de Romeinse tijd, onder meer inspiratie voor de kaart hebben opgedaan door de kaart "Belgii Veteris" van Abraham Ortelius. Bij het aangeven van de door Tacitus genoemde plaatsnamen gaat Picardt echter geheel zijn eigen weg. In het midden van de kaart is te zien hetgeen in de tijd van Picardt de Zuiderzee was, in de Romeinse tijd slechts een waterloop was die het water van de Rijn noordwaarts in de Noordzee bracht. In het midden van de Romeinse waterloop is in een klein meer (het Romeinse Flevum) een aantal eilanden te zien die door Tacitus beschreven worden en die door Picardt waarschijnlijk als Urk en Schokland worden herkend. Het gebied tussen de grote rivieren wordt door Picardt als Batavia aangeduid. Picardt kent aan zijn woonplaats Coevorden ook een speciale historische betekenis toe door deze plaats te verbinden met de Villa Cruptorsis, de plaats waar volgens Tacitus tijdens de opstand van de Friezen in 28 n. Chr. 400 Romeinen werden afgeslacht.³ Hij is in zijn boek onduidelijk over de exacte locatie van Hunsow, maar situeert op zijn kaart Hunsow oostelijk van Emmen. Picardt heeft de locatie waar hij de stad vermoedde zelf bezocht. Hij vond 'eenen beelen hoop Straten, die met vlinten of keselinc-steenen beleght en bestraet' waren. Tussen deze straten kon 'een verstandigh oog perfect sien de pleyen, daer voortijds de Huysen of Hutten gestaen hebben.' Op zijn kaart vermeldt Picardt in het noorden van Groningen de naam van de streek Hunsingo. Volgens Picardt vluchtten de bewoners van Hunsow naar deze streek nadat hun stad door reuzen uit het Noorden werd ingenomen.

Van Lier en Tonkens

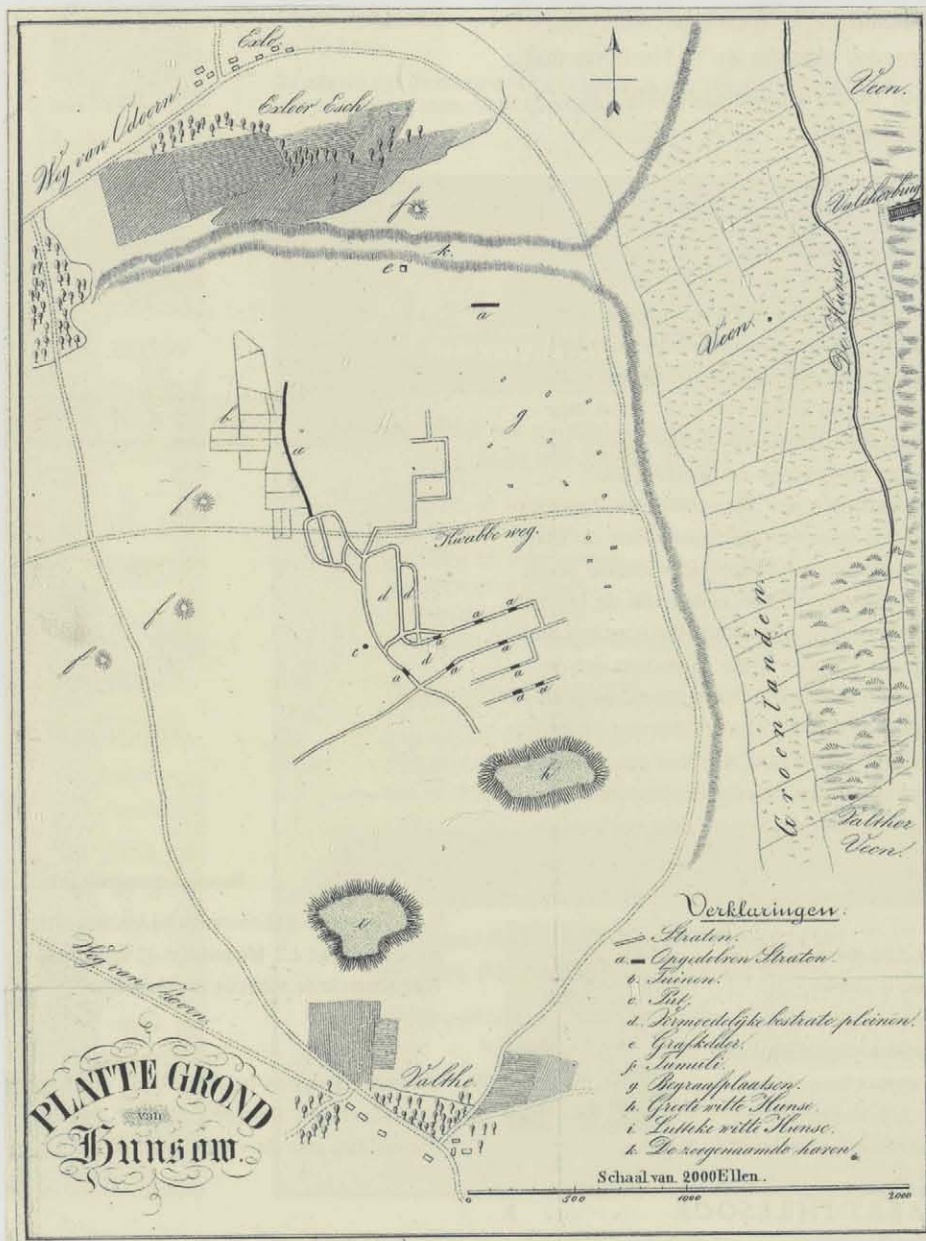
In de loop der eeuwen na het verschijnen van het boek van Picardt kwam men onder meer als gevolg van archeologisch en ander wetenschappelijk onderzoek tot de ontdekking dat de verhalen van Picardt over mensenetende reuzen, witte wijven en dergelijke veelal op verzinsels berustten. Zo verdween Hunsow voor lange tijd uit de publieke belangstelling. Aan het begin van de negentiende eeuw

ontstond er echter een hernieuwde belangstelling voor oude lokale volksverhalen. Aan Picardt werd opnieuw aandacht geschonken. De Hunsow-legende kwam daardoor weer in de belangstelling. Van Lier en Tonkens zijn de eersten die na lange tijd de Hunsow-legende weer oprakelen. In hun boek *'Heden-daagsche historie van het landschap Drentbe'*⁴ beschrijven zij het verhaal van Hunsow dat duidelijk gebaseerd is op de beschrijving van Picardt. Zij spreken echter wel meteen hun scepsis uit over het bestaan van de stad. Zij situeren Hunsow in tegenstelling tot Picardt op een uitloper van de Hondsrug nabij het gehucht Valthe. Hoe de auteurs aan de gegevens van deze locatie kwamen, is niet duidelijk.

Nieuwe inzichten en nieuwe mogelijkheden

De archeologie begon zich in de negentiende eeuw als serieuze wetenschap te

ontwikkelen. Waren oudheden eeuwenlang voornamelijk zaken zoals munten, inscripties en beelden de onderzoekers kregen nu ook oog voor andersoortige oudheden zoals stenen, paalsporen en potscherven. Het woeste en weinig ontwikkelde Drenthe, dat van oudsher in velerlei opzicht in de schaduw van het westelijk gedeelte van de Nederlanden stond, bleek in deze nieuwe optiek met zijn hunebedden en grafheuvels ineens oeroude monumenten te bezitten die de bekende geschiedenis met eeuwen verlengde. Drenthe stak daarmee Holland, dat met zijn Bataven de geschiedschrijving eeuwenlang domineerde, naar de kroon. De belangstelling bleef niet zonder resultaten. In 1818 werd er in het hoogveen in grensgebied van Drenthe en Groningen een weg uit de prehistorie van houten planken gevonden. Deze zogenaamde Valtherbrug veroorzaakte toentertijd veel opwinding en droeg bij aan een klimaat van hooggespannen verwachtingen bij de Drentse oudheidkundi-

2. Plattegrond van Hunsow: opgenomen in 2de deel 2de aflevering van 'Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst', 1845.

gen. Historici uit Holland bagatelliseerden echter, tot grote woede van de Drenten, het belang en de ouderdom van deze veenbrug.

De eerste Nederlandse hoogleraar in de archeologie, de Leidse professor Reuvs bezocht in 1819 voor het eerst Drenthe en bekeek de toen pas ontdekte prehistorische brug bij Valthe. In 1833 keerde hij terug om onder meer de locatie waar Hunsow vermoed werd te bezoeken. Reuvs was geïnteresseerd in de zogenaamde Romeinse legersteden, de wallencomplexen die al door Picardt beschreven waren. Tijdens zijn rondreis in 1833 was Reuvs in Valthe te gast bij de landmeter en Groningse veenexploitant B.W. Cranssen.⁵ Cranssen was een amateur archeoloog die zijn sporen reeds had verdiend door het opmeten en intekenen van de Valtherbrug. Hij was lid van de grensregelingscommissie van de Drents Groningse Venen. Cranssen maakte reeds voor de komst van Reuvs een manuscriptkaart van de omgeving van Valthe waarin hij de overblijfselen uit de prehistorie aangaf. Hij vermeldde Hunsow op zijn kaart, maar zag hier geen stad van belang in. Tijdens de rest van zijn tocht werd Reuvs vergezeld door de landmeter van het kadaster A. van Apken die hem hielp bij het in kaart brengen van zijn ontdekkingen. De ondersteuning van landmeters laat zien dat archeologie zich als een serieuze wetenschap begon te ontwikkelen.

Het onderzoek van Reuvs in 1833 leidde mede door zijn onverwacht overlijden in 1835 niet tot een publicatie. In het schetsboek waarin Reuvs gedurende zijn tocht aantekeningen bijhield, staat wel een tekening van Hunsow en een nauwkeurige beschrijving van de locatie. *Hunso (4^e legerplaats van gem. Odoorn) afstand langs weg naar Valthe: 725 tred van begin van Zoerschen dijk. Verder naar het W 300 tred, tot het voetpad van Exlo naar Valthe - weder naar het Z circa 100 treden aan N. zijde. Zandhoogten schijnende met tumuli bezet, grote en kleine Hunse; grote natuurl. Zandhoogten volgens beschrijving zie kaart Cranssen - gewoone perken rondom gebolpen door natuurl. Hoogten waaruit het landvolk schansen en havens maakt.* Reuvs vermeldde Hunsow als vierde legerplaats ook op de door hem getekende manuscriptkaarten van Drenthe.⁶ Hij gebruikte als basis voor deze kaarten de kaarten van C. Krayenhoff.⁷ Reuvs herkende wel sporen van bewoning op de heuvelrug bij Valthe,

maar deelde na zijn bezoek de mening van Cranssen dat Hunsow geen stad van belang was geweest. Reuvs zag de wallencomplexen op zijn best als omheiningen voor vee.

De provinciale onderzoekscommissie

Niet iedereen deelde de mening van Reuvs. In 1839 hield de Coevordense boekhandelaar Dubbeld Hemsing van der Scheer in een artikel van zijn hand dat verscheen in de *Drenthse Volksalmanak* een enthousiast betoog over het bestaan van Hunsow. Van der Scheer was een inspirerende persoonlijkheid die om zich heen een netwerk van historici had verzameld die in de door hem uitgegeven '*Drenthse Volksalmanak*' schreven. Naar aanleiding van dit artikel vond er in 1843 een officieel onderzoek plaats naar de locatie van Hunsow. Het onderzoek werd uitgevoerd door een commissie waar ook Van der Scheer deel van uit maakte en stond onder toezicht van het provinciaal bestuur. Een landmeter van het kadaster, Adrianus van Diggelen, was aan de commissie toegevoegd om de bevindingen in kaart te brengen. De commissie zocht Hunsow op de vlakte tussen de gehuchten Valthe en Exloo. Met behulp van bewoners uit de omgeving verrichtte de commissie een aantal opgravingen en werden bodemonderingen uitgevoerd met ijzeren staven. De zo verkregen resultaten waren niet gering. De commissie vond maar liefst 32 straten, drie pleinen, een vermoedelijke put en een aantal tuinen. De volgens de overlevering aanwezige haven en een wal werd door de commissie afgedaan als geologische verschijnselen waar geen mensenhanden aan te pas waren gekomen. De commissie was opgetogen over de gevonden sporen en concludeerde in haar door het commissielid de archivaris J.S. Magnin opgestelde rapport dat '*Op grond onzer bevindingen meenen wij eenpariglijk te kunnen en te moeten verklaren, dat de vraag, of te Hunsow vroeger eene door eene aanzienlijke bevolking bewoonde plaats is geweest, toestemmend behoort te worden beantwoord, en dat het voor de wetenschap van groot belang zoude zijn, dat het gestaakte voorlopige onderzoek konde worden voortgezet en ten einde gebracht, als zijnde het te verwachten, dat er, bij verdere opdelvingen en ontblootingen van den grond, ontdekkingen zullen worden gedaan, welke tot*

meerdere kennis en tot opheldering van de gesteldheid, de geschiedenis de zeden, gewoonten en gebruiken van deze provincie en van derzelve vroegere bewoners zullen kunnen leiden'⁸

Het enthousiasme voor de opgravingen en de conclusies van de opgravingcommissie zakte na de eerste euforie heel snel. Van het schriftelijke rapport van de commissie en de kaart van A. van Diggelen werden een of meerdere afschriften gemaakt, maar bleef verder onuitgegeven. In het Drents Archief te Assen wordt een afschrift van het rapport met de bijbehorende kaart bewaard. Bij een antiquariaat vond ik een ander afschrift van het rapport met bijbehorende manuscriptkaart. De kaart is getekend op een soort zijdepapier en beeldt het gebied tussen Valthe, Odoorn en Exloo en door de commissie gevonden restanten af. (afb. 1)

De drie Podagrissen

Een wat satirische beschrijving van de opgraving en de kaart van Hunsow werden in 1845 in het eerder genoemde boek '*Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*' opgenomen. Het boek, dat in een aantal afleveringen tussen 1843 en 1858 verscheen, is geschreven door Van der Scheer, die dus lid van de opgravingscommissie was, en twee van zijn vrienden. Het boek beschrijft een voettocht door Drenthe en Bentheim. De drie auteurs die anoniem wensten te blijven, noemden zich daarom de drie Podagrissen, naar de door wandelaars gevreesde voetjicht Podagra. De Podagrissen namen in het boek wel enige afstand van de stellige conclusie van de opgravingcommissie met betrekking tot het bestaan van Hunsow. Opvallend is dat de schrijvers in het boek aangeven dat er geen officieel rapport van de onderzoekscommissie is verschenen en dat zij daarom hun informatie uit andere bronnen hebben gehaald. Ze gebruikten wel de door de onderzoekscommissie opgestelde manuscriptkaart voor het opstellen van hun eigen kaart. De kaart van Hunsow is gedrukt door J. de Lange uit Deventer. De auteurs vulden de onderzoeksgegevens van de commissie aan met informatie van de omgeving. Het wegenet, veengebieden en de dorpen Valthe en Exloo worden zo aan het kaartbeeld toegevoegd. De onderzoeksgegevens zijn redelijk precies van de kaart van de onderzoekscommissie overgenomen. De verhoudingen kloppen echter niet hele-

maal en wat opvalt is dat de aanduiding van het noorden op de kaart van de Podagrissen een kwartslag naar het westen is gedraaid in vergelijking met de kaart van de commissie. Ook de positie van de in 1818 gevonden veenbrug wijkt op de kaart van de Podagrissen af van de kaart van de aan de onderzoekscommissie toegevoegde landmeter Van Diggelen. Tekenend is dat in de grote cartouche op de manuscriptkaart van Van Diggelen nog welhaast met trots gesproken wordt over de 'Kaart van de Stad Hunsow', terwijl in de kaart van Van der Scheer in de cartouche de meer neutrale aanduiding 'Plattegrond van Hunsow' wordt gebruikt. (afb. 2).

In het boek van de Podagrissen is naast de kleine detailkaart ook een overzichtskaart van Drenthe opgenomen. De naam van Van der Scheer en het jaartal 1846 staan in de rechterhoek vermeld. De kaart is gedrukt door C.W. Mieling uit Den Haag en verscheen in 3e aflevering van deel 2 van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* uit 1847. De kaart is gebaseerd op de provinciekaart van Anthonij Werneke en Jannes Brauns uit 1840. Op de kaart van Van der Scheer staat, in tegenstelling tot de kaart van Werneke en Braun, ook Hunsow als aanzienlijke stad aangegeven. Het rechthoekige oppervlak van Hunsow is op deze kaart aanzienlijk uitgebreider dan op de in 1845 door de Podagrissen gepubliceerde detailkaart van de stad. (afb. 3) De opvolger van Reuvs, L.F.J. Janssen, bekeek in 1848 de geschriften van Reuvs en bezocht de Hunsow-locatie om ter plaatse een eigen onderzoek in te

stellen. Ook hij concludeerde dat Hunsow een mythe was en dat van een verdwenen stad aan de zuidkant van de Hondsrug geen sprake was.⁹

Hunsow, een hersenspinsel

In 1921 werd het volledige rapport van de opgravingcommissie uit 1843 samen met een enigszins aangepaste kaart van Hunsow, zoals die door Van der Scheer in zijn boek was opgenomen, voor het eerst gepubliceerd door de befaamde archeoloog A.E. van Giffen in de *Nieuwe Drentsche Volksalmanak*.¹⁰ Van Giffen maakte in het commentaar bij het rapport van de opgravingcommissie nogmaals korte metten met het idee dat op de vlakte tussen Valthe en Exloo een omvangrijke stad zou hebben gestaan. Maar wat was Hunsow dan wel? Het is een hersenspinsel van de onderzoekers. De wens was hierbij duidelijk de vader van de gedachte. De behoefte om een belangrijke stad te ontdekken die zou kunnen bijdragen aan het opvijzelen van de geschiedenis van Drenthe, maakte dat de onderzoekers de schaarse gegevens zo interpreterden dat deze hun veronderstellingen ondersteunden.

Summary

Hunsow: 'Where there's a will there's a way' / Rolf Blankemeijer

The town of Hunsow is shown on several old maps of the eastern Netherlands. It was said that Hunsow was once an important city. Historians and archaeologists were very eager to discover

important relics of the past which could contribute to the image of an impressive history. They showed the city on their maps or dug where locals said that the famous old city was situated, and during the excavations, they discovered streets, city walls, graves etc. In 1843 a special map of the remnants of the city was published. Unfortunately scientists discovered later that everything concerning Hunsow was in fact wishful thinking: the old streets were remnants of old rivers and agricultural activities from prehistoric times. The city of Hunsow never existed, but it leaves us with an interesting tale and some strange maps.

Noten

1. De plattegrond van Hunsow is afkomstig uit het 2de deel, 2de aflevering van Scheer, H. v.d., Boom, H., Lesturgeon, A.L., *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst*, door drie podagrissen, Koevorden, 1845.
2. Picardt, Johan, Dr., *Korte beschrijvinge van eenige Vergeetene en Verborgene Antiquiteiten der Provincien en Landen gelegen tusschen de Noord-Zee, de Yssel, Emse en Lippe. Waer by gevoeght zijn Annales Drenthia, Dat zijn eenige Aenteykeningen en Memorien, van sommige Gedenckwaardige Geschiedenissen, gepasseert in het Antiquiteit-rijke Landschap Drenth, van de Geboorte Christi af, tot op desen tijd*, Gerrit van Goedesbergh (Amsterdam 1660).
3. Tacitus, *Annales* 4.73.
4. Lier, J., van, Tonkens, J., *Hedendaagsche historie van het landschap Drenthe*, 1792.
5. Brongers, J.A., 'Berend Willem Cranssen, een Groninger amateur-archeoloog van grote klasse (1779-1860)' in: *Groningse volksalmanak* (1972-1973), blz. 133-136.
6. Het aantekeningenboek en de manuscriptkaarten bevinden zich in de collectie van het Rijksmuseum van Oudheden, Leiden. Het aantekeningenboek is in facsimile uitgegeven door J.A. Brongers onder de titel 1833: *Reuvs in Drenthe*. (Bussum 1973).
7. Choro-topografische kaart van de Noordelijke provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden, 1829.
8. Magnin, J.S. Rapport omtrent de gedane ontgravingen te Hunsow, Assen, 10 september 1843, Manuscript, collectie auteur.
9. Janssen, L.F.J., *Drentsche Oudheden* (Utrecht, 1848).
10. Giffen, A. E. van, "Hunsow", *Drentsche Volksalmanak* (1921), blz. 90-117.

3. 'Kaart van de provincie Drenthe' opgenomen in 2de deel 3de aflevering van 'Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst', 1847.

MapAnalyst is een nieuwe softwaretoepassing voor de visualisatie en de studie van de planimetrische nauwkeurigheid van oude kaarten. Het laat plaatselijke kaartafwijkingen zien door het genereren van een vervormingsgrid, verplaatsingsvectoren en cirkels. Tevens kunnen schaal en rotatie van de oude kaart worden berekend. Isolijnen geven punten van gelijke schaal en rotatie aan. Ook worden statistieken betreffende de geometrische nauwkeurigheid bepaald. MapAnalyst heeft een gebruiksvriendelijke interface en is gratis te downloaden van internet. In dit artikel worden de functionaliteiten van MapAnalyst beschreven en wordt een nauwkeurighedsanalyse uitgevoerd op een deel van de kaart van Holland van Jacob van Deventer (1558).

Visualisatie van nauwkeurigheid

Blakemore en Harley 1980 onderscheiden drie soorten toepassingen van nauwkeurighedsanalyses: In de eerste plaats kunnen kaarthistorici door de vergelijking van de nauwkeurigheid van oude kaarten uitspraken doen over de technische bekwaamheid van de kartograaf of over de verandering van de nauwkeurigheid in de loop der tijd. Ten tweede kan een nauwkeurighedsstudie informatie opleveren over de gebruikte geodetische

B. Jenny is AIO aan het Instituut voor Kartografie van het ETH in Zürich. Zijn werkzaamheden richten zich op reliëfweergave, het opsporen van fouten in kaarten en de oplossing hiervan en de visualisatie en minimalisatie van gebiedsvervormingen in kaartprojecties, diagramkaarten en oude kaarten.

Drs. E. Heere, Universiteit Utrecht, URU: Explokaart / GIfor SPS, E-mail: e.heere@geo.uu.nl

Bernhard Jenny & Elger Heere

Visualisering van de planimetrische nauwkeurigheid van oude kaarten met MapAnalyst

basis, de toegepaste landmeterstechnieken, de kaartprojectie of de kaartbronnen die gebruikt zijn om een kaart samen te stellen. Ten derde kan een nauwkeurighedsanalyse de gebruiker behulpzaam zijn bij de interpretatie van de kaart en de bepaling van de informatiewaarde ervan.

Onder de planimetrische nauwkeurigheid van oude kaarten wordt de verhouding van afstanden en richtingen tussen objecten op een oude kaart en de afstanden en richtingen tussen die objecten in de werkelijkheid verstaan (Blakemore & Harley, 1980). Het visualiseren van de planimetrische nauwkeurigheid laat zien dat rotatie, inkrimping en uitrekking erg kunnen variëren per plaats op de kaart. Er bestaan verschillende technieken om de planimetrische vervormingen te visualiseren. Forstner en Oehrli (1998), Depuydt en Theelen (2000) en Livieratos (2006) geven ieder een overzicht van analoge en digitale technieken die zijn ontwikkeld om oude kaarten grafisch te analyseren. De meeste visualisaties zijn gebaseerd op twee sets van corresponderende punten: één set met punten op een moderne referentiekaart, welke als nauwkeurig wordt beschouwd en één set met punten op de te analyseren oude kaart. Voordat een visualisatie kan worden gerealiseerd moeten de oude en de moderne kaart worden omgezet naar een gemeenschappelijk coördinaatsysteem. Dit gebeurt door een affine transformatie. Hierbij wordt één van de twee coördinaatsystemen geconverteerd naar het andere systeem. Dit gebeurt door één set dusdanig te verschalen, roteren en te ver-

plaatsen dat de verschillen ten opzichte van de andere set minimaal zijn. Het voordeel van affine transformaties, boven andere soorten transformaties, is dat de interne verhoudingen binnen de oude kaart gehandhaafd blijven.

Met MapAnalyst kan de nauwkeurigheid van een oude kaart op vier manieren worden gevisualiseerd: door middel van verplaatsingsvectoren, een vervormingsgrid, door cirkels en door isolijnen van schaal en rotatie.

Verplaatsingsvectoren zijn algoritmisch de meest eenvoudige techniek en ze zijn ook nog eens gemakkelijk te interpreteren. Iedere vector begint op het op de oude kaart aangegeven punt en eindigt op de plaats waar het betreffende punt zou moeten liggen wanneer de kaart net zo nauwkeurig zou zijn als de moderne referentiekaart. Dit eindpunt is het resultaat van een affine transformatie tussen de twee sets van punten. Buitengewoon lange vectoren vallen gemakkelijk op en geven snel een indruk van de plaatsen op de kaart waar zich grote positionele fouten bevinden. Een alternatief voor de vectoren is de visualisatie door middel van cirkels, waarbij de grootte van de cirkels proportioneel zijn ten opzichte van de lengte van de vectoren. De cirkels geven geen indicatie van de richting van de verplaatsing van een punt, maar zijn beter af te lezen en patroonherkenning is makkelijker dan met vectoren. In MapAnalyst kan gekozen worden voor een combinatie van cirkels en vectoren. Dit levert een duidelijk beeld op, waarbij ook de richting van de verplaatsing goed af te lezen is. De geroteerde, gecomprimeerde of ver-

grote mazen van een vervormingsgrid geven de lokale vervormingen en rotaties van een oude kaart weer. Wanneer een vervormingsgrid met de hand geconstrueerd wordt, worden gridlijnen geconstrueerd in een veld van referentiepunten, op basis van nogal subjectieve vooronderstellingen. De door de computer geconstrueerde gridlijnen objectificeert en versnelt de nogal arbeidsintensieve handmatige methode. MapAnalyst gebruikt een methode die is ontwikkeld door Beineke (2001). Hierbij wordt een vervormingsgrid geconstrueerd op basis van multi-kwadratische interpolatie, geïntroduceerd door Hardy (1971). Overigens dient opgemerkt te worden dat andere auteurs andere computerondersteunende methoden hebben ontwikkeld voor de constructie van vervormingsgrids, die andere vormen van het grid zullen opleveren (Tobler, 1966; 1994; Weis 1985). Een derde methode om de nauwkeurigheid van de oude kaart te bepalen is de cirkelmethode (Circles). Bij deze methode wordt de nauwkeurigheid van een punt bepaald aan de hand van alle andere punten. Het punt dat het slechtst gekarteerd is wordt verwijderd en de berekening wordt opnieuw uitgevoerd, totdat er twee punten overblijven, die ten opzichte van elkaar altijd goed liggen (Mekenkamp & Koop, 1986). Het voordeel van deze methode is dat toevallige meetfouten eruit gefilterd worden.

De isolijnen visualiseren de lokale variaties in schaal en rotatie door punten met gelijke schaal en rotatie met elkaar te verbinden. MapAnalyst maakt gebruik van een nieuw algoritme dat is gebaseerd op series lokale transformaties (Jenny et al, 2007). Niet alle punten worden meegenomen in deze transformatie, enkel de punten in de nabijheid van de locatie van belang. Het aantal punten dat wordt meegenomen in de transformatie wordt bepaald door de zogenoemde invloedsradius. Deze radius kan door de gebruiker worden ingesteld en heeft grote invloed op het resultaat. Met een kleine radius worden de lokale variaties weergegeven, terwijl een grote radius van invloed vloeiender isolijnen genereert. Een goede keuze van deze radius is derhalve een cruciale stap wanneer deze methode wordt toegepast.

MapAnalyst

Helaas was de software voor nauwkeurighedsanalyses moeilijk te verkrijgen, ver-

eiste deze specifieke besturingssystemen, was deze gebaseerd op dure en 'moeilijke' GIS systemen en waren gebruiksonvriendelijk. Deze problemen leiden ertoe dat kaarthistorici ofwel een eigen systeem ontwikkelen, ofwel volledig af zien van nauwkeurighedsanalyses.

Om aan de eisen van gebruiksvriendelijkheid en beschikbaarheid tegemoet te komen is het programma MapAnalyst ontwikkeld aan het Institute of Cartography van het ETH in Zürich. Het programma is gratis te downloaden op <http://mapanalyst.cartography.ch>. (Jenny, 2003; Jenny et al, 2007). MapAnalyst levert gespecialiseerde tools om de geometrische nauwkeurigheid van oude kaarten te bepalen. Het laat de planimetrische onnauwkeurigheden zien door middel van visualisaties en levert interactieve tools om de lokale variatie in verplaatsing, schaal en rotatie te verkennen.

MapAnalyst is een Java-applicatie welke draait onder Windows, Mac OS X en Linux. De software heeft een efficiënte identificatie en beheermodule voor de ingevoerde controlepunten op de oude kaart en de corresponderende punten op de moderne referentiekaart en berekent een vervormingsgrid, verplaatsingsvectoren, en isolijnen van schaal en rotatie. Verder worden er diverse parameters gegeven om de vervaardigde afbeeldingen te verfijnen. Verder berekent MapAnalyst onder andere de schaal van de oude kaart, de rotatiehoek van de oude kaart en andere statistische indicatoren die gebruikt kunnen worden om de nauwkeurigheid van diverse kaarten te kunnen vergelijken.

MapAnalyst is gratis verkrijgbaar voor alle kaarthistorici en de open-source code kan worden uitgebreid door iedereen met programmeerervaring. De software is ontwikkeld met speciale aandacht voor de gebruiksvriendelijkheid, zodat ook gebruikers zonder technische achtergrond de software kunnen gebruiken. Een analyse met MapAnalyst begint met het invoeren van afbeeldingen van een oude kaart en een georeferencierte moderne kaart. De gebruiker identificeert met elkaar overeenkomende punten op de oude en de nieuwe kaart en plaatst deze puntenparen op beide kaarten. Vervolgens moet het juiste type transformatie gekozen worden om de twee coördinaatsystemen op elkaar af te stemmen en moeten enkele parameters worden geselecteerd die de nauwkeurigheid van de visualisatie bepalen. De berekening van de diverse visualisa-

ties gebeurt snel, wat een iteratieve benadering vergemakkelijkt. Zo kan de grootte van de mazen van het grid binnen enkele seconden worden aangepast of de schaal van een gedeelte van de kaart snel berekend worden. Tenslotte kan MapAnalyst de gegenereerde visualisaties naar diverse vector- en rasterbestanden omzetten.

Procesbeschrijving

Om een nauwkeurighedsanalyse te kunnen uitvoeren, moet er een moderne referentiekaart komen. Een scan van een topografische kaart 1:25.0000 voldoet hiervoor prima. Deze moet nu georeferenciert worden, oftewel er moeten geografische coördinaten aan gekoppeld worden. Dit kan gedaan worden met het gratis programma WorldFile_Creator. Zie hiervoor de kadertekst.

De oude, te analyseren kaart en de referentiekaart worden ingelezen in het programma MapAnalyst. Vervolgens worden overeenkomstige punten geselecteerd op de oude kaart en de referentiekaart. In dit voorbeeld is gekozen om punten per plaats te selecteren, waarbij zoveel mogelijk wordt uitgegaan van de kerk als basis. Deze punten moeten gelinkt en benoemd worden. De punten krijgen de naam van de plaats waarop ze betrekking hebben. Door het linken, weet het programma welke punten op de oude en nieuwe kaart bij elkaar horen. Om een nauwkeurige bepaling te krijgen, moeten er zoveel mogelijk punten gebruikt worden. In het hier gebruikte voorbeeld konden 81 overeenkomstige punten worden gevonden.

Nu kan de werkelijke analyse beginnen. Om een algemeen beeld te krijgen van de vervormingen binnen de kaart, wordt gekozen voor een vervormingsgrid (Distortion Grid). Men krijgt hiermee een algemene indruk van de nauwkeurigheid van de kaart.

Op basis van het vervormingsgrid kan het zijn dat men bepaalde plekken op de kaart in detail wil bestuderen. Dan kan gebruik gemaakt worden van de verplaatsingsvectoren, indien gewenst in combinatie met cirkels van proportionele grootte (Displacements). De verplaatsingsvectoren zijn zeer geschikt om de nauwkeurigheid in detail te bekijken. Indien gewenst kan de analyse worden uitgebreid met de cirkelmethode en de visualisatie van de isolijnen van schaal en rotatie.

Het georefereren van de referentiekaart

Om met MapAnalyst te kunnen werken, is het nodig dat de referentiekaart van geografische coördinaten wordt voorzien. Dit wordt georefereren genoemd. Vaak is georefereren een lastig proces, dat alleen door specialisten met GIS-software gedaan kan worden. Met het gratis programma WorldFile_Creator kan echter iedereen de referentiekaart van de benodigde coördinaten voorzien.

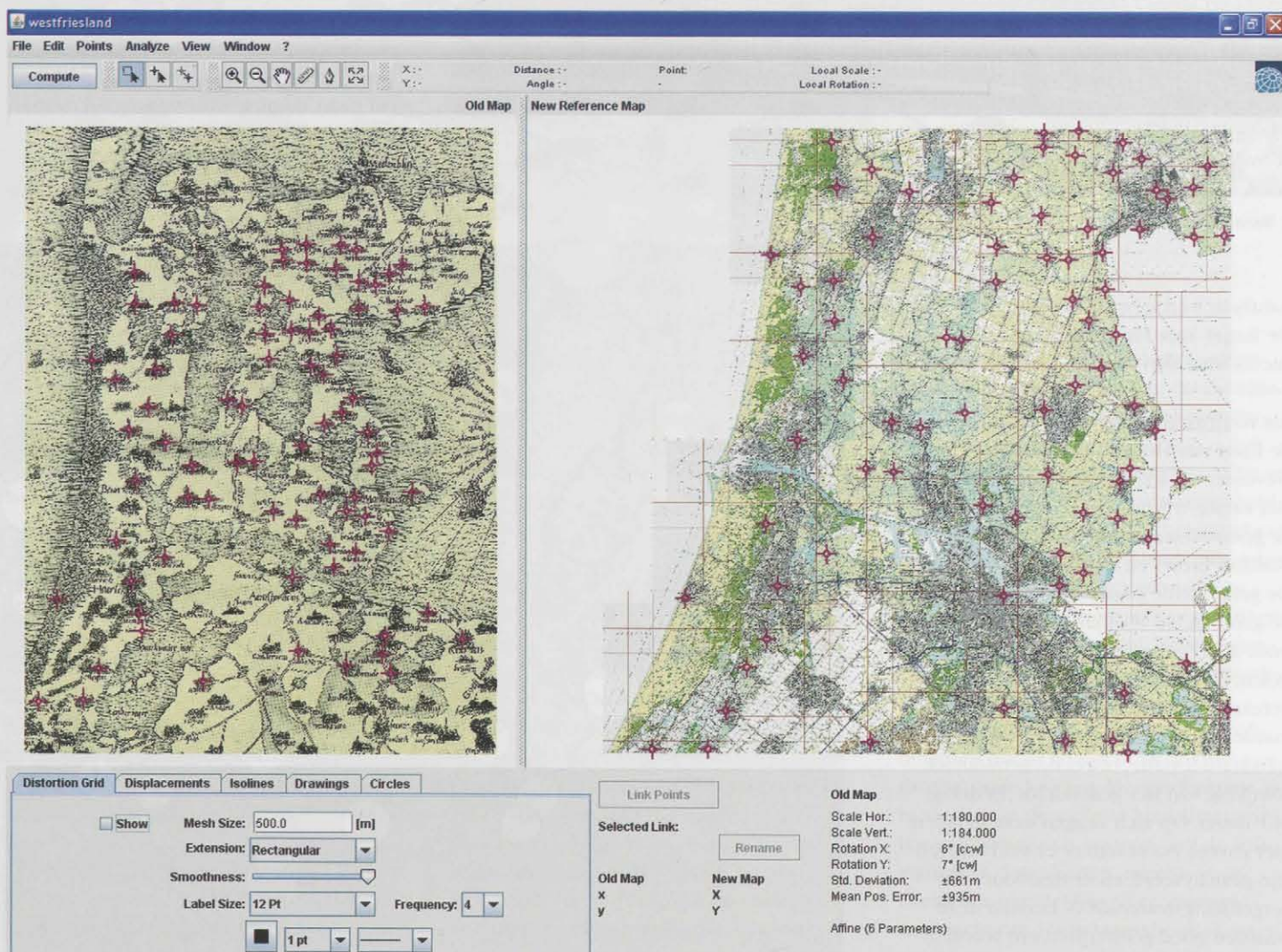
Een worldfile kent een geografisch coördinaat-paar toe aan de eerste pixel van een gescande kaart. De overige waarden worden berekend doordat de schaal van de kaart bekend is en de resolutie van de afbeelding. Om de kaart van Holland van Jacob van Deventer te kunnen analyseren is gebruik gemaakt van een topografische kaart. De schaal van deze kaart is 1:25.000. De resolutie van de afbeelding is 300 dpi. De eerste pixel in de linkerbovenhoek krijgt als X-coördinaat 100 en als Y-coördinaat 526. Deze waarden kunnen van de referentiekaart worden afgelezen.

Normaal gesproken zullen de pixels nooit geroteerd zijn, dus de rotatiewaarden voor zowel de X richting als de Y richting zijn 0.

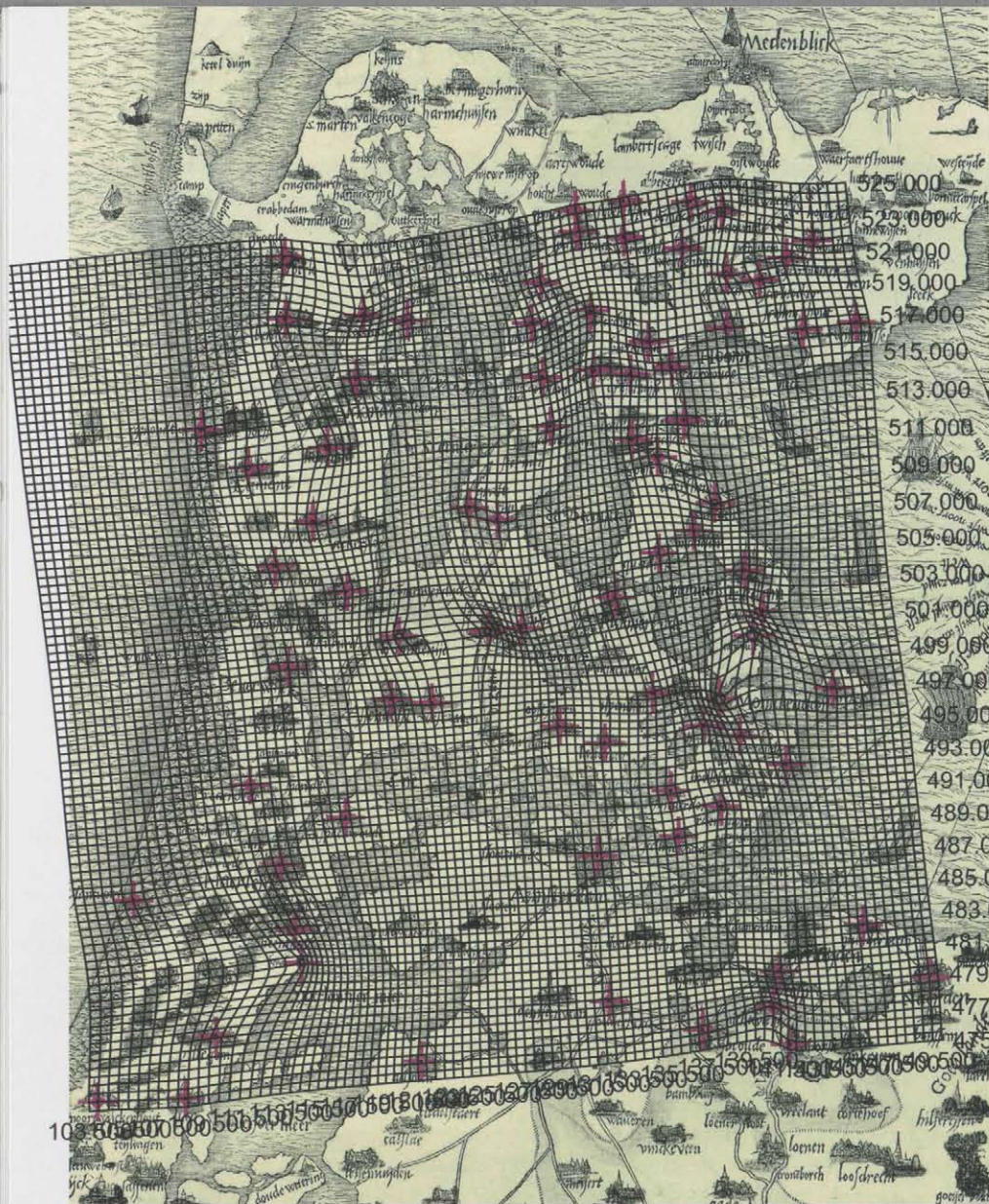
In het programma ziet het er als volgt uit:

Wanneer de waarden zijn ingevuld moet het bestand worden opgeslagen. In het hier uitgewerkte voorbeeld is de oorspronkelijke afbeelding een JPG-bestand. De worldfile moet dat worden opgeslagen als JGW-bestand, met dezelfde naam als de referentiekaart. Deze referentiekaart (het JPG-bestand) kan nu worden ingelezen in MapAnalyst. <http://arcscrips.esri.com/details.asp?dbid=13134>

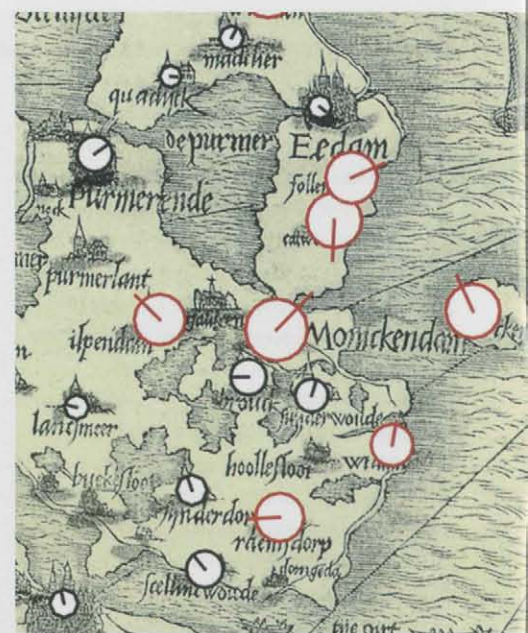
7. Het scherm van WorldFile_Creator

1. MapAnalyst menu. Links de oude kaart, rechts de referentiekaart en de gekozen overeenkomstige punten.

2. Vervormingsgrid

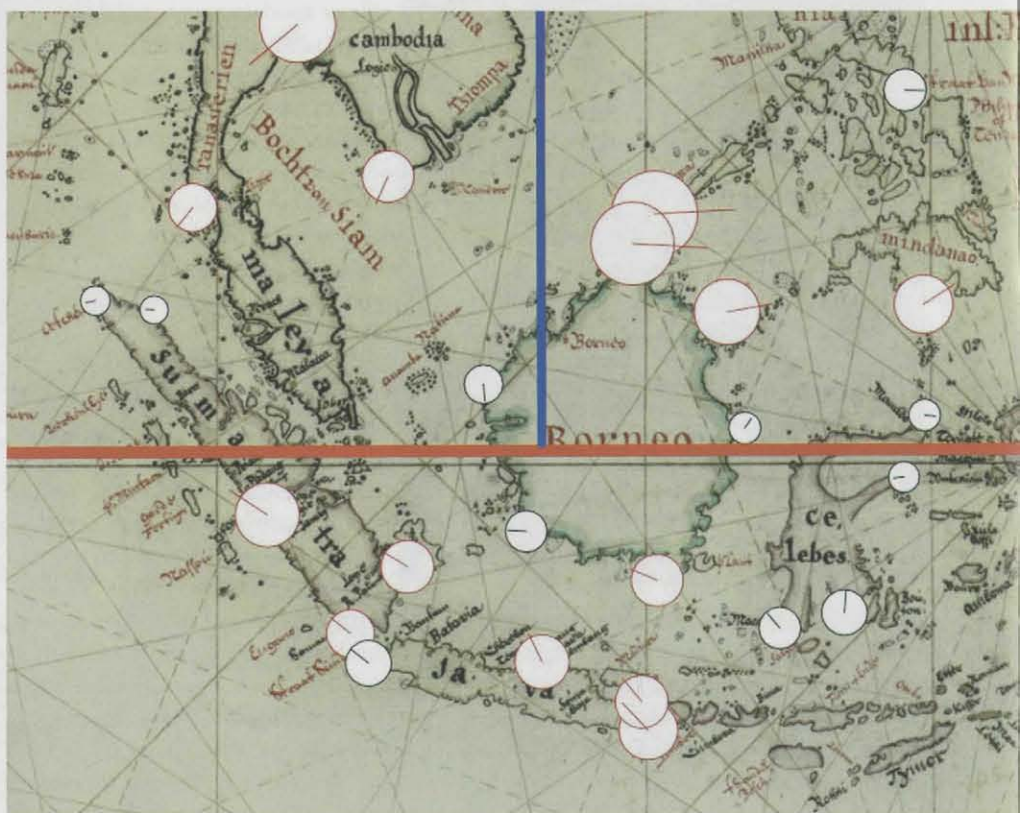
3. Verplaatsingsvectoren

deze uit op 1:180.000 in de X richting en 1:184.000 in de Y-richting. Deze schaalgetallen komen overeen met wat er vanuit de literatuur bekend is (Blonk & Blonk-van der Wijst, 2000). Anders gezegd: de plaatsen die Van Deventer gekarteerd heeft liggen op de kaart gemiddeld 0,52 cm naast de plek waar ze zouden moeten liggen!

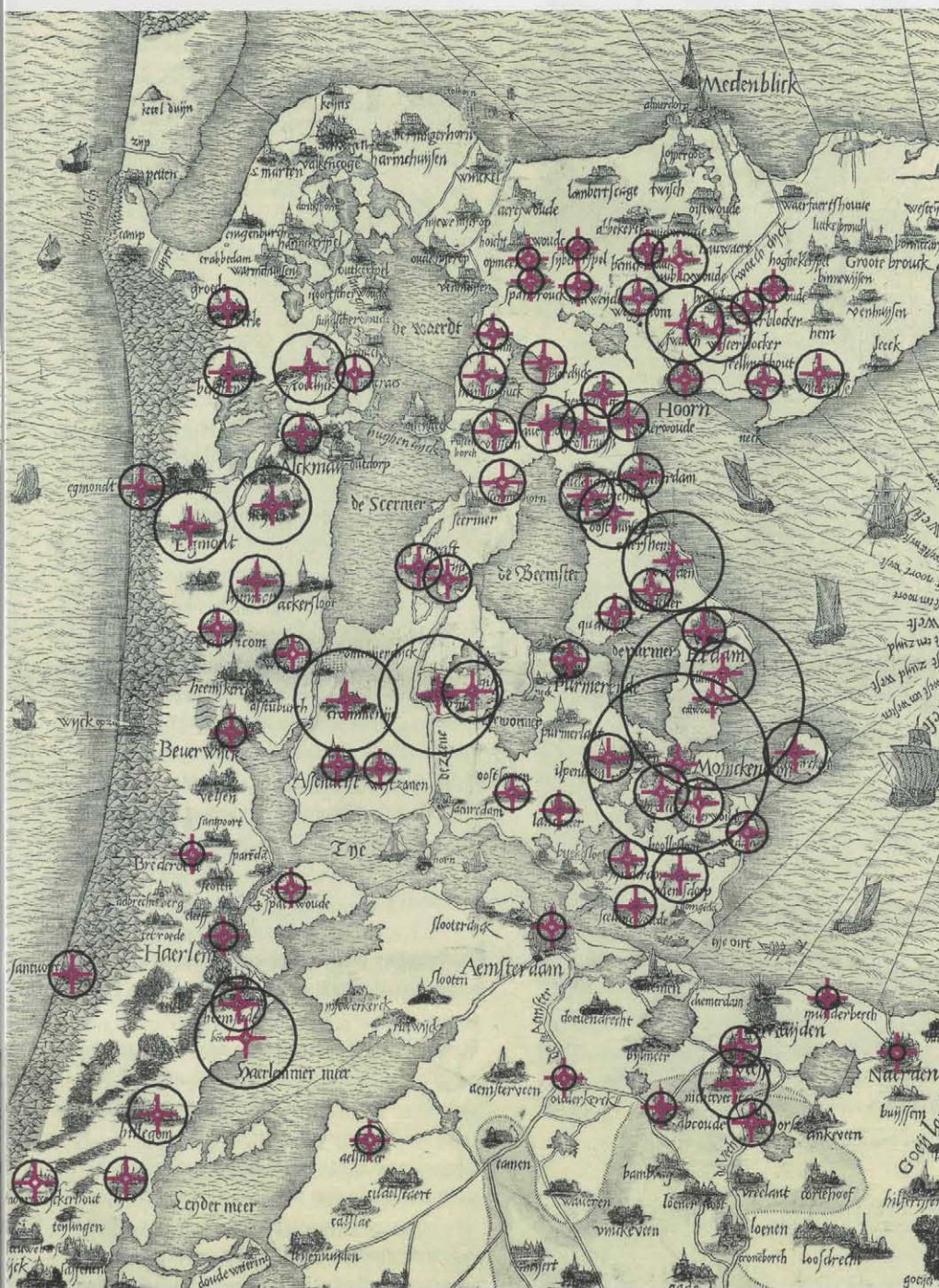
Vervolgens wordt gekeken naar het vervormingsgrid van figuur 2. Het eerste wat

Analyse van een deel van de kaart van Holland van Jacob van Deventer

Als voorbeeld wordt een gedeelte van de kaart van Holland van Jacob van Deventer uit 1558 geanalyseerd. Het eerste waar naar gekeken wordt zijn de *gemiddelde positiefout* (Mean Position Error) en de standaarddeviatie. De gemiddelde positiefout geeft aan wat de gemiddelde afwijking per punt op de oude kaart is ten opzichte van de referentiekaart. In dit geval is dat 935 meter. Dat betekent dat Van Deventer er gemiddeld minder dan één kilometer naast zat. De standaarddeviatie, ofwel de gemiddelde afwijking van het gemiddelde, bedraagt 661 meter. Op zich zeggen deze getallen niet zoveel. Pas wanneer er veel kaarten zijn geanalyseerd, en er daardoor veel vergelijkingsmateriaal is, kunnen deze waarden goed geïnterpreteerd worden. MapAnalyst berekent ook de schaal van de kaart. Volgens de berekening komt

4. Verplaatsingsvectoren op een kaart van Isaak de Graaf.

5. De Cirkelmethode

opvalt is dat te zien is dat er lokaal flinke vervormingen zijn waar te nemen: bij Haarlem, Amsterdam, Edam / Volendam, ten noorden van Hoorn en bij Bergen is het grid behoorlijk vervormd. De rest van het grid is redelijk rechthoekig, waaruit op te maken valt dat de kaart verder redelijk nauwkeurig genoemd mag worden. Overigens geldt ook hierbij dat er niet veel vergelijkingsmateriaal voorhanden is.

Eén van de gebieden waar het vervormingsgrid flink vervormd is, is het gebied rond Volendam / Edam. Dit gebied wordt in figuur 3 nader bekeken. De onnauw-

keurigheid van specifieke punten wordt weergegeven door een combinatie van cirkels en vectoren. Het eerste dat opvalt is dat er zowel zwarte als rode cirkels en vectoren zijn. De rode cirkels geven aan dat de afwijking op dat punt meer dan drie maal de gemiddelde waarde is. De grootste afwijkingen, die dus verantwoordelijk zijn voor het afwijkende gridpatroon, zitten bij Marken, Monnikendam, IJpendam, Edam en Volendam. Soms kan het zijn dat de richting van de vectoren een patroon vertonen. Figuur 4 is hier een voorbeeld van. In elk van de aangegeven kwadranten is er min of meer een

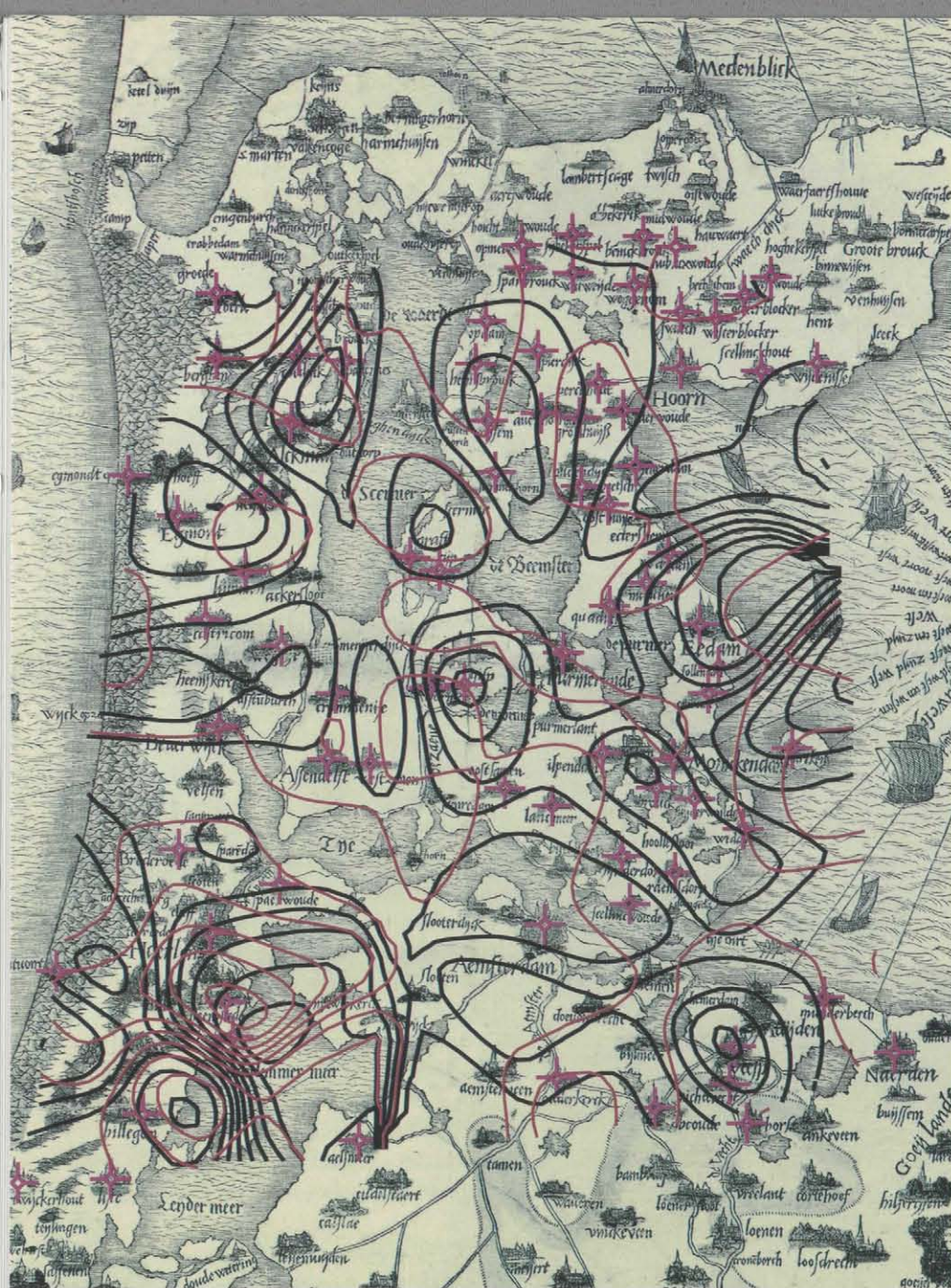
patroon van vectoren in dezelfde richting aanwijsbaar. Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat er voor dit gebied drie bronkaarten zijn gebruikt (Ormeling & Heere, 2007). MapAnalyst registreert overigens alleen deze patronen. Verder onderzoek moet uitwijzen of er daadwerkelijk drie bronnen zijn gebruikt bij de vervaardiging van de kaart. Omdat de verplaatsingsvectoren de onnauwkeurigheid per punt aangeven, kan deze methode ook goed gebruikt worden om eventueel foutief geplaatste punten, bij het invoeren in MapAnalyst, op te sporen.

Uit het vervormingsgrid en de verplaatsingsvectoren is afgeleid dat de onnauwkeurigheid van de kaart sterk bepaald kan worden door een paar foutief gekarteerde punten. De cirkelmethode kan dit effect elimineren. Het beeld in figuur 5 komt in grote lijnen overeen met het vervormingsgrid. Wel springt hier het gebied rond Volendam / Edam er bijzonder sterk uit. Hier is bij de kartering dus iets aan de hand geweest.

MapAnalyst kan ook gebruikt worden bij de analyse van schaalverschillen en rotatie binnen de kaart. In figuur 6 verbinden de zwarte lijnen alle punten met een gelijke schaal en de rode lijnen verbinden alle punten met een gelijke rotatie. In het voorbeeld van een deel van de kaart van Holland door Jacob van Deventer is het beeld zeer rommelig en zijn er geen directe conclusies aan te verbinden.

Conclusie

MapAnalyst geeft kaarthistorici interessante opties voor de analyse en visualisatie van de planimetrische nauwkeurigheid van oude kaarten. Vergeleken met handmatige technieken vereenvoudigt en versnelt MapAnalyst de nauwkeurigheidsanalyse en vergroot het de betrouwbaarheid ervan. De gebruiksvriendelijke interface vergemakkelijkt het gebruik van diverse, aanvullende, visualisaties binnen een betrekkelijk korte tijd. De software geeft de mogelijkheid van een interactieve exploratie van lokale variaties in schaal, verplaatsing en rotatie en heeft bewezen nuttig te zijn in de analyse van diverse oude kaarten. Meer informatie is te vinden op de website <http://mapanalyst.cartography.ch>, waarop ook de software is te downloaden, evenals voorbeelddata, handleidingen en overige documentatie. Nauwkeurighedsanalyses zijn hiermee voor een veel bredere groep onderzoekers toepasbaar geworden.

6. Schaal en rotatie

Literatuur

- Beineke, D. (2001), *Verfahren zur Genauigkeitsanalyse für Altkarten*. München: Universität der Bundeswehr.
- Blakemore, M. & J.B. Harley (1980), *Concepts in the History of Cartography. A Review and Perspective*. In: *Cartographica* 17-4, blz. 1-120.
- Blonk, D. & J. Blonk-van der Wijst (2000), *Hollandia Comitatus: Een kartobibliografie van Holland*. 't Goy: HES & De Graaf Publishers

- Depuydt, F. & J. Theelen (2000), *De metrische nauwkeurigheid van oude kaarten*. In: *Kartografisch Tijdschrift* 26-4, blz. 7-14.
- Forstner, G. & M. Oehli (1998), *Graphische Darstellungen der Untersuchungsergebnisse alter Karten und die Entwicklung der Verzerrungsgitter*. In: *Geographica Helvetica* 17, blz. 35-43.
- Hardy, R.L. (1971), *Multiquadratic equations of topography and other irregular surfaces*. In: *Journal of Geophysical Research* 76-8, blz. 1905-1915.

- Jenny, B. (2006), *MapAnalyst – A digital tool for the analysis of the planimetric accuracy of historical maps*. In: *e-Perimtron* 1-3, blz. 239-245. Online www.e-perimtron.org
- Jenny, B., A. Weber & L. Hurni (2007), *Visualising the planimetric accuracy of historical maps with MapAnalyst*. In: *Cartographica* 42-1, blz. 89-94.
- Livieratos, E. (2006), *On the study of geometric properties of historical cartographic representations*. In: *Cartographica* 41-2, blz. 165-175.
- Mekenkamp, P.G.M. & O. Koop (1986), *Nauwkeurigheds-analyse van oude kaarten met behulp van de computer*. In: *Caert-Thresoor* 5-3, blz. 45-52.
- Ormeling, F.J. & E. Heere (2007), *De Atlas Amsterdam van Isaak de Graaf*. In: *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-Informatie Nederland* 4-7/8, blz. 268-273.
- Tobler, W.R. (1966), *Medieval distortions: The projections of ancient maps*. In: *Annals of the Associations of American Geographers*. 56-2, blz. 351-360.
- Tobler, W.R. (1994), *Bidimensional Regression*. In: *Geographical Analysis* 26-3, blz. 187-212.
- Weis, I. (1985), *Automatische Erstellung von Verzerrungsgittern alter Karten*. München: Technische Universität. [ongepubliceerd]

Summary

Visualization of planimetric accuracy in ancient maps with MapAnalyst / Bernhard Jenny & Elger Heere

MapAnalyst is a new software application for the visualization and study of the planimetric accuracy of old maps. It illustrates local map distortion by generating distortion grids, displacement vectors, and isolines of scale and rotation. MapAnalyst additionally computes the old map's scale and rotation, as well as statistical indicators summarizing the map's geometric accuracy. It offers a user-friendly interface and is freely available for all major computer platforms. This article describes MapAnalyst's functionalities and the steps leading to visualizations of a map's planimetric accuracy. As an example, accuracy visualizations generated for a part of the map 'Holland' by Jacob van Deventer (c. 1500-1575) are discussed.

OPROEP: EINDREDACTEUR GEZOCHT

De redactie van Caert-Thresoor is dringend op zoek naar versterking in de persoon van een eindredacteur. De taken van de eindredacteur bestaan uit het vijf à zes keer per jaar bijwonen van de redactievergaderingen, het vier keer per jaar het in elkaar zetten van Caert-Thresoor en

het onderhouden van de contacten met de drukker. De eindredacteur moet zeer nauwkeurig kunnen werken en beschikt over goede organisatorische en contactuele eigenschappen. Belangstellenden kunnen contact opnemen met de redactie van Caert-Thresoor.

De oude Nederlandse kartografen hebben niet alleen zorg besteed aan het geografisch kaartbeeld, zij hebben er dikwijls allerlei informatie aan toegevoegd. Op de overzichtskaarten van de Nederlanden en hun provincies blijkt het mogelijk een aantal momenten van de vaderlandse geschiedenis in kaart aan te treffen en te identificeren. Dit kan zijn in de vorm van vermelding van een actueel gebeuren, dit kan zijn een verwijzing naar een gebeuren in het verleden, het kan ook zijn een symbolische afbeelding met historische betekenis.

Kaartmaken en historisch besef

Een voorbeeld van zulk historisch besef in de kartografie geeft de titelpagina van de atlas van de Nederlanden, *Germania Inferior* van Pieter van den Keere (Kaerius), die in 1617 in Amsterdam verscheen. Deze pagina is opgebouwd als een stadspoort met twee zuilen. Boven op de beide zuilen zitten menselijke figuren, links een met een groot boek op zijn schoot met het opschrift 'Het vinden van de boeckdruckerij'; rechts een met een groot kompas met het opschrift 'Het vinden vant compas'. Zonder deze essentiële historische 'vindingen' zouden deze atlas en de kartografie in het algemeen onmogelijk zijn geweest. Van den Keere is zich daarvan terdege bewust en legt er in zijn titelpagina de nadruk op.

1. Brabantia Ducatus, ca. 1622, 46 x 56 cm. Het noorden is rechts.

Mr.dr. H.A.M. van der Heijden, Leids jurist, gewezen boekuitgever, amateur-beoefenaar van de historische kartografie, speciaal van de vroege Nederlanden en liefhebber van de beeldende kunst. Promoveerde in 1996 te Leuven op een proefschrift over de kaarten van de XVII Provinciën.

Henk van der Heijden

Vaderlandse geschiedenis in kaart

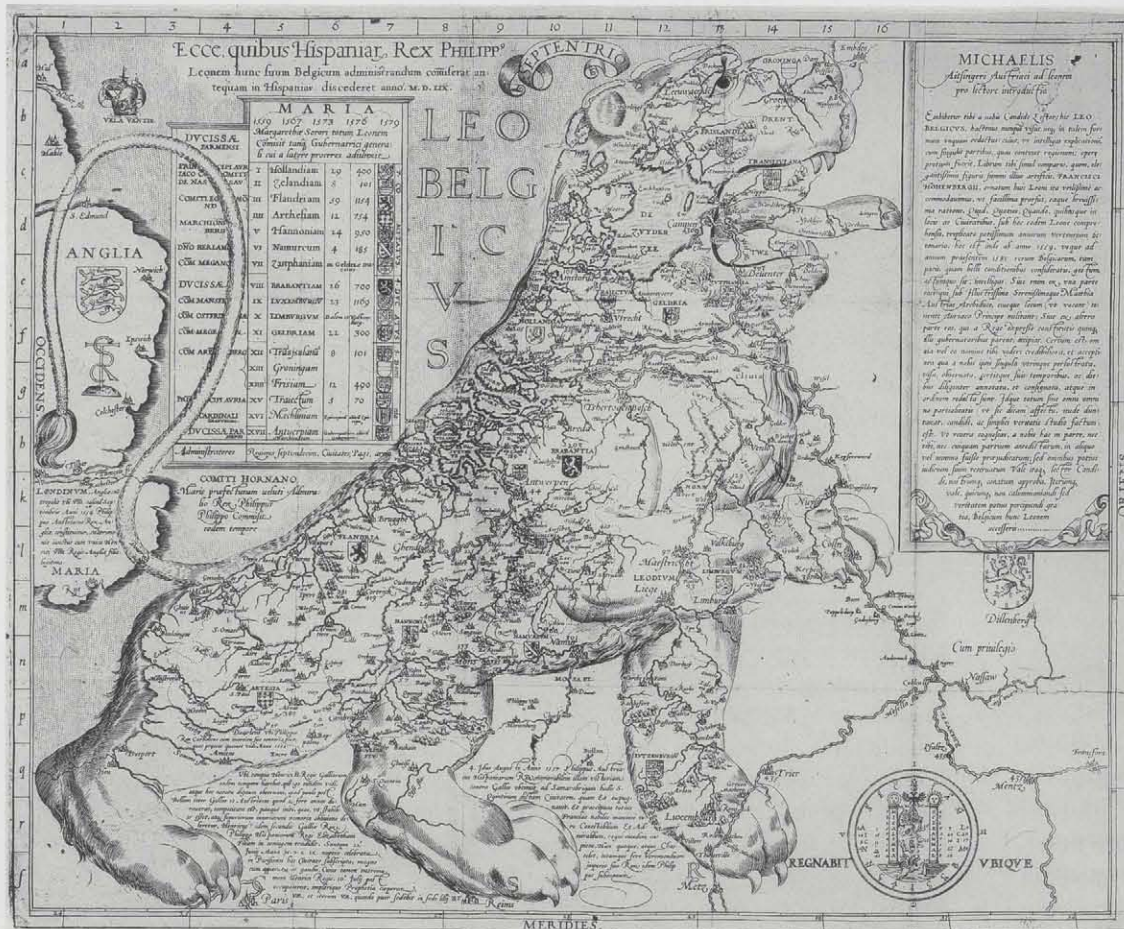
'In de geografie wordt de geschiedenis zichtbaar'

(Abraham Ortelius)

Een voorbeeld van een reactie op de actualiteit is de titelpagina van een kleine atlas van de Nederlanden die Frans Hogenberg in 1587 in Keulen uitgaf en waarop hij doelbewust en op een dramatische wijze tot uiting wilde brengen dat zijn vaderland zich in een noodlottige historische situatie bevond. De titelpagina bevat het opschrift "Belgica florens Belgica distructa" (De Nederlanden in bloei en in de vernieling). Bovenaan zit een stralende vrouw als symbool van de welvarende Nederlanden. Onderaan zit een vrouw met loshangend haar en gescheurde kleren die door soldaten van haar bezittingen wordt beroofd, terwijl op de achtergrond de steden in brand staan en al haar overblijvend goed vernield op de grond ligt. De bittere klacht is onmiskenbaar: in 1584 was Willem de

Zwijger vermoord, in 1585 werd Antwerpen door de Spanjaarden veroverd en waren de Nederlanden definitief in noord en zuid gescheiden. En Frans Hogenberg zat machteloos in Keulen. Maar ook in kaarten zelf worden vele voorbeelden van verwijzing naar de vaderlandse historie aangetroffen. Hierbij is te denken aan de manier waarop de Arx Britannica in verschillende kaarten wordt aangeduid. Op de Holland-kaart van Willem Blaeu van 1604 staat in de zee bij Katwijk: 'His olim fuit Ostium Rheni itemque Arx Britannica an 1520, 52, 62, 71 et 88 a multis conspecta, ex qua multa antiquitatis monumenta effossa sunt' (Hier was eens de monding van de Rijn en lag ook de Arx Britannica die heel wat mensen in de jaren 1520 tot 1588 met eigen ogen hebben gezien en waar

veel vondsten uit de Oudheid zijn gedaan). Op dezelfde kaart staat bij De Zijpe: 'Zijpa iterum aggere munita est postquam annos viginti septem inundatione maris oppressa fuit et iam incolas, a quibus colitur, habet' (de Zijpe is weer drooggelegd nadat hij zevenentwintig jaar onder water gestaan heeft en er wonen en werken alweer boeren). Ook de ondergang van 33 dorpen in de Dollard in 1427 wordt uitdrukkelijk vermeld

VIER VOORBEELDEN

Wij willen hier een viertal voorbeelden van historische informatie op oude kaarten aan de orde stellen.

I

1566-1604

De periode van de bevrijding der Republiek

In de Duitse uitgave van Van Meterens historie-werk van 1610 staat een kaart van de Nederlanden 'Descriptio Germaniae Inferioris' (afb. 3) met langs de linkerzijde een gegraveerde lijst van achtenzestig historische gebeurtenissen

in de Nederlanden van 1566 tot 1604. In deze beslissende periode van de opstand zou Maurits er in slagen de noordelijke provincies veilig te stellen. De lijst is als het ware ook een samenvatting van de opstand tegen Spanje tot de val van Oostende. De kaart geeft een verrassend gedetailleerde opgave in een sterk afgekorte Latijnse formulering met de duidelijke bedoeling de lezer het beslissende historische gebeuren bij wijze van geschiedenisles in te prenten. De kaartmaker gaat zover in zijn historische accuratesse dat hij in de meeste gevallen zelfs de datum van de gebeurtenissen opgeeft. De lijst begint bijvoorbeeld met:

Supplicatio trad. Brux (overhandiging van het smeekschrift der edelen te Brussel)

20 Aug. Statuarum demolitio (beeldenstorm)

en eindigt met:

1604 Sluisa captiv ab eodem

(Maurits neemt ook Sluis in)

17 Sept. Ostendam capit Arch.

Albertus (Hertog Albrecht verovert Oostende)

Daar tussenin wordt een reeks van politieke en militaire gebeurtenissen vermeld, zoals het dwangregime van Alva, de verovering door Maurits van steden en

stadjes waarmee het 'tuintje' van de Republiek werd gesloten en het verlies van de Vlaamse kust door de capitulatie van Oostende.

II

1568-1706

De periode van de opstand tot het einde van de oorlogen met Frankrijk

Op de kaart 'Les dix-sept Provinces des Pays-Bas' (afb. 4) die verscheen in het boek *Histoire abrégée des Provinces-Unies des Pays-Bas*, uitgegeven door Jean Malherbe te Amsterdam in 1701, is een zeer groot aantal militaire gebeurtenissen in de periode tussen 1568 en 1706 ingetekend, die samen een zeer uitvoerig en gedetailleerd beeld geven van de lotgevalen van de Republiek gedurende de Tachtigjarige Oorlog en de Spaanse Successieoorlog. Vrijwel alle belangrijke gebeurtenissen te land en ter zee (ook de kleine marine-conflicten met Engeland) worden vermeld tussen het jaar 1568 'Le premier combat pour la liberté des Provinces unies entre le Comte d'Arenberg et le Comte Louis de Nassau en 1568' (de slag bij Heiligerlee) en 1706 'la Bataille de Ramillies'. De eerste was de veldslag waarmee de oorlog tegen

3. Descriptio
Germaniae Inferioris,
ca. 1604, 24 x 34 cm.

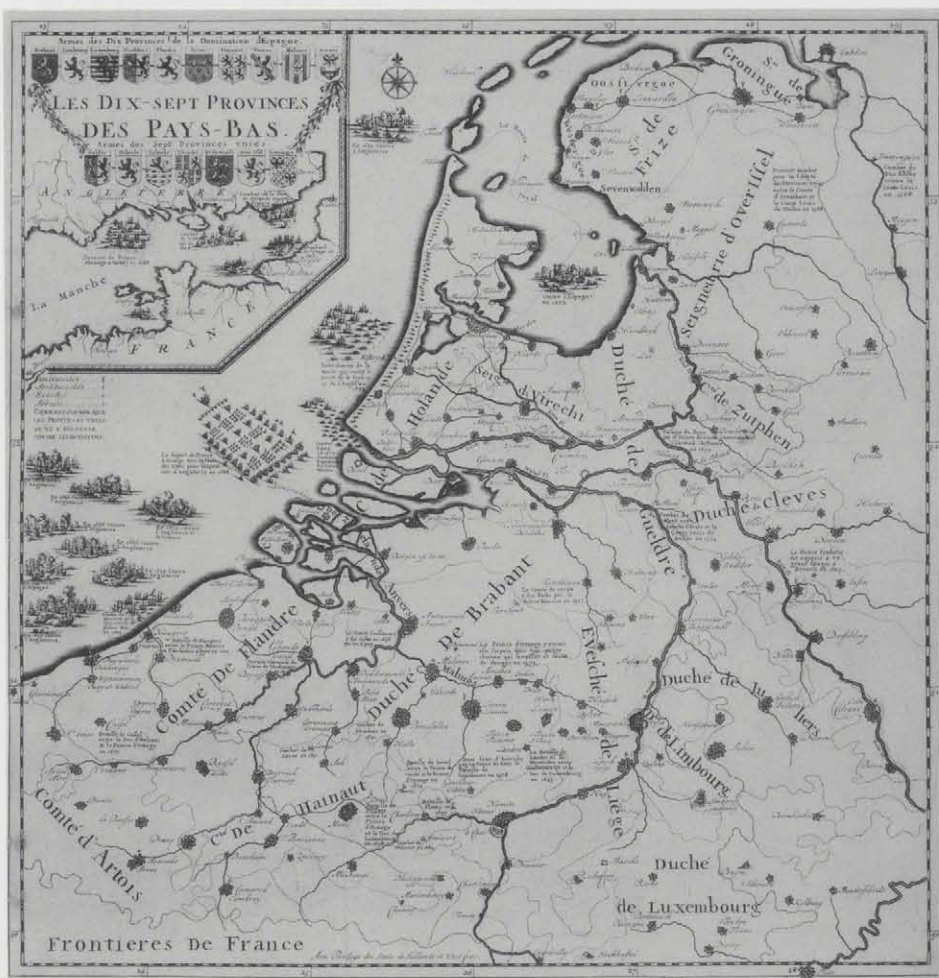

Spaanse troepen begon. Het gevecht bij Ramillies was het beslissend einde van de vierde Franse veroveringsoorlog tegen de Republiek en opende de weg naar de vrede van Utrecht in 1713, het laatste diplomatieke succes van de krachteloze Republiek. Tussen de geografische gegevens door ziet de hele kaart zwart van de inschriften met namen en data. In 1572 werd het zelfs vermeldenswaard geacht dat Willem van Oranje bij Jemappe door zijn hondje voor een overval werd behoed doordat deze hem door te blaffen gewekt had: 'Le Prince d'Orange y auroit esté surpris sans une petite chien qui l'eueilla et sauva du danger en 1572'.

III
1583
De periode van het
Bourgondisch/Habsburgse regime
Onder de talrijke kaarten van de Nederlanden die incidentele en kleine historische verwijzingen naar de vaderlandse geschiedenis bevatten, zijn er drie waarop een uitvoerige periode wordt beschreven. De eerste is de kaart van de 'Leo Belgicus' in het boek van Aitsinger/-Hogenberg *De Leone Belgico* van 1583 (afb 2). De historische verwijzingen in deze kaart hebben voornamelijk betrek-

king op de laatste fase van het Bourgondisch-Habsburgse regime en het aarzelande begin van de Tachtigjarige Oorlog. Zij toont in de eerste plaats met concrete gegevens wat tot de Nederlanden behoort: 17 met namen genoemde Provincies met hun wapens. Deze zijn verticaal ingedeeld in 7 graafschappen, 4 hertogdommen, 5 heerlijkheden en Antwerpen. Daarnaast wordt opgegeven dat er 200 steden en 6374 dorpen zijn. Verder de voornaamste politieke gebeurtenis: het vertrek naar Spanje van Koning Filips II in 1559 uit de Nederlanden. Hij zou daar nooit meer terugkeren en dit zou de tegenstelling tussen de Koning en zijn Nederlandse onderdanen sterk verscherpen. Daarna volgen de namen van zijn plaatsvervangers na 1559. Deze hebben wij hier in een kader weergegeven. M(argaretha) 1559; A(iva) 1567; R(equesens) 1573; J(uan) 1576; A(lexander) 1579, met de datum van hun ambtsaanvaarding; ook de namen van de door hem benoemde stadhouders in de provincies: de Prins van Oranje en Graaf van Nassau als stadhouder van Holland en Zeeland (I en II); Graaf van Egmond van Vlaanderen (III) en Artesië (IV); Markgraaf van Berg van Henegouwen (V); de Heer

Berleymont van Namen (VI); Graaf van Megen van Zutphen (VII); de Hertogin zelf van Brabant (VIII); Graaf van Mansvelt van Luxemburg (IX); Graaf van Oost-Friesland van Limburg (X); Graaf van Megen van Gelder (X); Graaf van Arenberg van Overijssel (XII), Groningen (XIII) en Friesland (XIV); de Prins van Oranje van Utrecht (XV); Kardinaal Granvelle van Mechelen (XVI); de Hertogin van Parma zelf van Markgraafschap Antwerpen (XVII). Uitdrukkelijk wordt er aan toegevoegd dat Graaf Philip van Horne door de Koning tot admiraal werd benoemd van de vloot die hem terug zou brengen naar Spanje. Als historische informatie wordt in Engeland een tekst gegraveerd over het feit dat in september 1554 Filips II als koning van Engeland werd geïnstalleerd op grond van zijn huwelijk met Mary Tudor, volgens Von Aitzing de enige legitieme dochter van Hendrik VIII. Midden onder het wapen van Elisabeth van Valois, de tweede vrouw van Filips II en midden rechts van zijn derde, Anna van Saksen. Omdat aan te nemen is dat Von Aitzing geen reden heeft de eerste vrouw van Filips II weg te laten, zullen de hoofdletters MARIA (van Portugal) boven de gouverneurs op haar betrekking heb-

4. Les Dix Sept Provinces des Pays Bas, 1701, 46 x 44 cm.

ben.

Links onder bevinden zich twee uitvoerige historisch-militaire teksten tussen de poten van de leeuw. Tussen de linker voor- en achterpoot wordt een datum genoemd '4 Idus Augusti Anno 1557' (10 aug.), de befaamde slag bij Samarobriga, nu Saint-Quentin genoemd, waar het leger van Filips II onder Nederlandse bevelhebbers een gedenkwaardige overwinning behaalde. De Koning voegde toen ook de steden Han en Châtelet en vrijwel geheel Vermandois aan zijn Nederlandse rijk toe.

In de teksten tussen de rechter en linker achterpoten beroept Von Aitzing zich op persoonlijke ervaring. Bij Dourlens zegt hij zelf gezien te hebben dat koning Filips zich in 1558 met heel zijn leger in een legerkamp bevond. Daaronder zegt hij dat hij Hendrik II in dezelfde tijd iets zuidelijker in een legerkamp had waargenomen. Hij zegt het de moeite waard te vinden dit vast te leggen, omdat daar een einde kwam aan de oorlogen tussen Frankrijk en Habsburg die 25 jaar geduurd hadden.

IV

1622

Hervatting van de oorlog na het Bestand

Op vele kaarten komen kleine teksten of symbolen voor die op de vaderlandse geschiedenis betrekking hebben. Een sprekend voorbeeld is de kaart die Claes Jansz. Visscher in 1622 uitgaf van het hertogdom Brabant 'Brabantia Ducatus', (afb. 1) gegraveerd door Abraham Goos. De kaart is omringd door versierde randen met stadsaanzichten en menselijke figuren in klederdrachten. Het Twaalfjarig Bestand was afgelopen en de oorlog werd met kracht hervat. Op een bepaalde staat van deze kaart komt een historische bijzonderheid voor die op de andere staten ontbreekt. Vanuit Breda is een lijn ingetekend via Hoogstraten en Herentals naar het kasteel Rustenburg, westelijk van Leuven, waarbij ingegraveerd staat 'Uyt-tocht van Prins Hendrick 15 May 1622' en een lijn van de terugkeer via Aarschot, Geel en Turnhout, waarbij is gegraveerd 'Het Wederkeren van Prins Hendrick den 22 May anno 1622'. Dit

was een van de bekende strooptochten van het Staatse leger die na het einde van het Bestand veel weerstand tegen de Republiek hebben opgeroepen. Links op de kaart zijn de brandende boerderijen afgebeeld. Visscher beschouwde deze historische toevoeging blijkbaar als een vermeldenswaardig nationaal succes.

Conclusie

De bedoeling van deze studie is aan de hand van enkele voorbeelden uit verschillende perioden van de Nederlandse geschiedenis te laten zien dat kaarten ook op een speciale manier en niet alleen als geografische informatie over de Nederlanden bekeken kunnen worden. De kartografen gaven door allerlei toevoegingen die niet altijd op het kaartbeeld betrekking hadden, blijk van medeleven met het eigentijdse gebeuren en met de historie van hun voorgelacht. Soms geven zij zelfs historische informatie in de kaart die buiten de kartografie moeilijk te vinden of onbekend is. Maar alleen tot historische vermeldingen beperkten zij zich niet. Verreweg de meeste kaarten vertonen toevoegingen die zij zelf ontwierpen of van elkaar nabootsten, zoals cartouches van allerlei type, windrozen, klederdrachten, schepen, zeemonsters of inzetkaartjes die alle ook een afzonderlijk onderzoek zouden verdienen. Voorwaar een nieuw aantrekkelijk aspect in de studie van de historische kartografie: een mogelijkheid kaarten nog eens te bekijken vanuit een ander gezichtspunt.

Summary

Dutch history in maps / Henk van der Heijden

The early Dutch cartographers were not only concerned with providing geographically correct maps, often they also added all sorts of information to their engravings. They proved themselves sensitive to contemporary events around them and showed appreciation of the past. Accordingly many maps of the Netherlands have been supplied with extra texts or symbols bearing on history (particularly on our national history), even if the map itself gives no special reason for these addenda. This article contains some specimens of events, persons and symbols inserted in maps of the Netherlands concerning our country's past. It offers a different and attractive way of examining maps, which applies also to other elements in maps such as cartouches, compass roses, costumes and weapons.

In- en verkoop: **antiquarische boeken**

prenten

decoratieve grafiek

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken 15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat
Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl

BK

BUBB KUYPER

VEILING

**BOEKEN
MANUSCRIPTEN
EN GRAFIEK**

Jansweg 39

2011 KM Haarlem

tel. 023 5323986

fax 023 5323893

e-mail info@bubbkuyper.com

catalogus online te raadplegen op

www.bubbkuyper.com

met o.a.

grote collectie
cartografie en
topografische
grafiek

diverse atlassen,
waaronder **Blaeu**,
Tooneel der steden
(deel I)

oude en zeldzame
boeken (o.a.

Nederlandse
geschiedenis en
topografie)

**20 t/m 23
mei 2008**

Kijkdagen

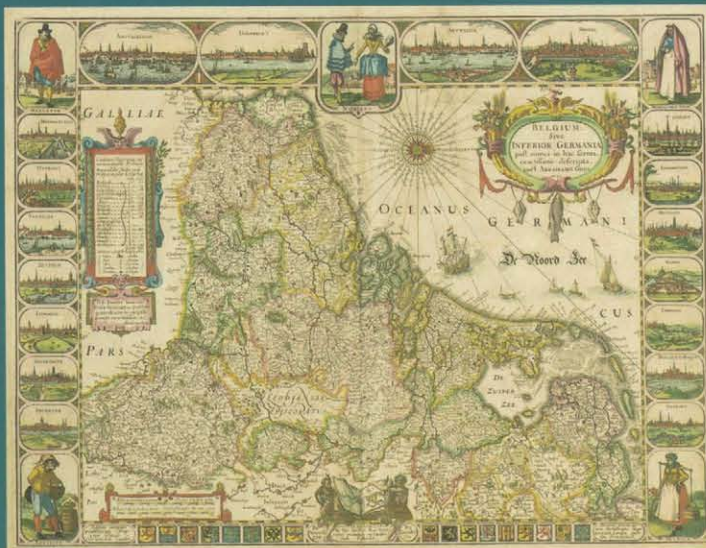
15 t/m 18 mei

antiquariaat

SANDERUS

Nederkouter 32
9000 Gent - Belgium

Tel. +32 9223.3590 - Fax +32 9223.3971
E-mail: sanderus@sanderusmaps.com

Early Antique Maps & Atlases

www.sanderusmaps.com

Bij de voorbereiding van haar geschiedschrijving over de Waterstaatskaart van Nederland vond Maili Blauw in het archief van de toen nog geheten Meetkundige Dienst van de Rijkswaterstaat een exemplaar van een in 1879 uitgebrachte Kaart van het Polderdistrict Veluwe, in brede trekken van de IJsselstreek oostelijk van het Apeldoorns Kanaal en tussen Voorst en Hattem. Niet zomaar een bescheiden regionale voorloper van de Waterstaatskaart, waarvan de productie in die tijd op volle toeren was, maar een die met die kaartenreeks in menig opzicht kon wedijveren.

In 1879 waren er van de Waterstaatskaart al 105 bladen verkend. "Waarom", zo vroeg zij¹ zich af, "dan ook een eigen kaart van de Veluwe - een kwestie van schaal misschien?" De schaal 1:20.000 van de Veluwekaart bood meer ruimte voor details dan de Waterstaatskaart 1:50.000, ruimte die was benut voor de weergave van hoogtecijfers, aanvullende toponiemen en waterstaatkundige kunstwerken, zoals sluizen, windmolens, bruggen en duikers. De schrijfster liet het bij haar vraag. Het antwoord is te vinden in het oude archief van het voormalige polderdistrict, sinds 2005 met andere historische bestanden van het tegenwoordige Waterschap Veluwe in bewaring bij het Gemeentearchief te Apeldoorn dat, sinds 2004 ondergebracht bij CODA (Cultuur Onder Dak Apeldoorn), voortbestaat als CODA Archief. In het archief van het polderdistrict zijn niet alleen gedrukte exemplaren van de vierbladige kaart aanwezig, maar ook - zij het in slechte staat - manuscriptbladen daarvan.

Dr.ir. L. Aardoom is emeritus-hoogleraar satellietgeodesie aan de TU Delft. Hij werd 1998 de eerste voorzitter en in 2004 ere-voorzitter van de geodetisch-historische Stichting De Hollandse Cirkel.

Kaart van het polderdistrict Veluwe (1879), relict van een regionaal probleem

De polders en het water

De geschiedenis van de kaart hangt ten nauwste samen met de geschiedenis van het polderdistrict, in het bijzonder met de problematiek waarmee het bestuur al sinds jaar en dag te maken had: de ontwatering. De bijzondere geografische omstandigheden ter plaatse speelden hierbij een overheersende rol. Het polderdistrict Veluwe ontwikkelde zich sedert de late middeleeuwen als vereniging van vijftien afzonderlijke polders. Het gebied strekt zich uit, globaal, van de Voorsterbeek in het zuiden tot aan de Dwarsdijk bij Hulsbergen in het noorden en van de Grift in het westen tot aan de IJssel in het oosten; totaal ruim 20.000 ha. Voor het overgrote deel lag het polderdistrict in de provincie Gelderland;

alleen de polders Marle en Welsum lagen in Overijssel. In zuid-noord richting wordt het gebied doorsneden door enkele min of meer evenwijdig lopende, noordwaarts convergerende weteringen, die in de loop der eeuwen ter bevordering van de afwatering op de IJssel zijn gegraven of zijn ontstaan door normalisatie van natuurlijke waterlopen. Als gevolg van de ontginning van woeste gronden en betere ontwatering van reeds in gebruik zijnd land hadden de weteringen op den duur onvoldoende capaciteit om het toegevoerde water af te voeren, waardoor vooral de laagst gelegen noordelijke polders in toenemende mate wateroverlast gingen ondervinden, in het bijzonder als tijdens hoog buitenwater de sluisdeuren in de Dwarsdijk gesloten moesten worden. De aanleg van het Apeldoorns

1. De Evergeune (of: Euvelgunne) Sluis in de Dwarsdijk bij Hulsbergen, één van de drie uitwaterende sluizen van het Polderdistrict Veluwe, werd in 1894 herbouwd.

2. De kaart was te koop bij de Apeldoornse boekhandelaar D.T.H. Pull. Advertentie in de Apeldoornsche Courant van zaterdag 8 november 1879.

De DIJKGRAAF

van het **POLDERDISTRICT VELUWE** heeft de Eer aan belanghebbenden en belangstellenden bekend te maken, dat de van bedoeld district door den ingenieur Jhr. W. J. BACKER vervaardigde **KAART**, de hoogtecijfers, stroomgebieden, waterleidingen, dorpspoldergrenzen enz. bevattende, verkrijgbaar is gesteld bij den boekhandelaar firma T. D. H. PULL te Apeldoorn tegen betaling van f 3.— in losse vellen, f 6.— opgeplakt in linnen en f 9.— in leeren étui.

Deze KAART is het eerste stuk van het rapport o. a. door genoemden ingenieur over de Veluwe uit te brengen.

De Dijkgraaf voornoemd,
H. C. VAN DER HOUVEN VAN OORDT.

Kanaal met een daaraan toegeschreven verstoorde waterhuishouding was in de 19de eeuw mede aanleiding tot incidentele verbeteringsvoorstellen, maar een duurzaam effect was slechts te verwachten van een integrale aanpak. Daarom

drongen najaar 1869 enkele invloedrijke grondeigenaren onder leiding van de ondernemende hoofdgeërfde H.C. van der Houven van Oordt (1837-1901)² aan op maatregelen. Wonend op het Groot Oever in de buurschap Werven, had hij

twee jaar daarvoor al het particuliere initiatief tot experimentele stroombemaaling van de noordelijke polders Vorchten en Marle genomen. Zijn initiatief uit 1869 leidde ertoe dat, door bemiddeling van hoofdingenieur J. van der Toorn van de Rijkswaterstaat, de raadgevend civiel-ingenieur Jhr. Willem Jacob Backer (geb. 1829), die polderbemaaling en waterlozing als technisch specialisme had, voorjaar 1870 de opdracht aanvaardde tot een onderzoek naar de waterstaat van het district en advisering over mogelijkheden tot verbetering daarin.³

Hulp uit Rotterdam

Backer was al enkele jaren druk met de drooglegging en inrichting van de later geheten Prins Alexanderpolder ten oosten van Rotterdam. Daarom kon hijzelf voorlopig weinig tijd aan zijn nieuwe opdracht besteden, maar omdat het Polderdistrict Veluwe niet beschikte over bruikbaar kartografisch materiaal besloot hij, op basis van een vergroting van de "Topographische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden" (de TMK), alvast een geschikte kaart van het

3. De ligging van het polderdistrict tussen de Gelderse IJssel en het Apeldoorns Kanaal. Overzicht opgenomen in de Kaart van het Polderdistrict Veluwe. CODA Archief, Topografisch-historische atlas nr. 51 (op linnen geplakt exemplaar).

[illegible]

W. J. Backer

1879.

CAERT-THRESOOR

*Vervaardigd naar de Topographische kaart van het Rijk
en de terreinsopnemingen van de HH:*

W. BRANDSMA JOH^Z en F.J. DOZIJ,

onder leiding van den Civ. Ingenieur

7. Fragment van het door Jhr. W.J. Backer gewaarmerkte handschrift van zijn Kaart van het Polderdistrict Veluwe, tussen Welsum en Veessen. De IJssel in blauw, de hoogtecijfers in rood. CODA Archief, Topografisch-historische atlas nr. 51.

is gebleven.⁸ Het manuscript is door onbekende, maar kennelijk bedreven hand met de pen in zwarte inkt getekend en (het water in blauw) ingekleurd; de hoogtecijfers in rode inkt. Het geheel door W.J. Backer met zijn handtekening bekrachtigd. Afgezien van die handtekening is de titel van dit manuscript gelijk-luidend aan die van het drukwerk, zoals we dat kennen:

KAART VAN HET POLDERDISTRICT
VELUWE.

Schaal 1 à 20 000.

*Vervaardigd naar de Topographische
kaart van het Rijk*

en de terreinsopnemingen van de HH:

W. BRANDSMA JOH^Z en F.J. DOZIJ,
onder leiding van den Civ. Ingenieur.

W.J. Backer

LEIDEN, E.J. BRILL.

1879.

Zoals gezegd, werd de kaart in vier bladen getekend en gedrukt. Elk blad meet ongeveer 50 cm x 80 cm en de kaart daarmee ongeveer 200 cm x 80 cm. Het noorden wijst ruwweg naar links, een omstandigheid die de tekenaar(s), uitgaande van de op het noorden gerichte TMK, bij de beschrijving enig 'hoofdbreken' zal hebben bezorgd. Bovenaan het meest linkse blad bevindt zich een ongeveer 30 cm x 20 cm metende "Overzichtskaart van het Noordelijk deel der Veluwe. Schaal van 1 à 200 000", die de ligging van het polderdistrict aangeeft ten opzichte van onder meer Apeldoorn, Zutphen, Deventer, Hattem, Zwolle, Kampen, Elburg en Elspeet. Op de kaart zelf zijn de begrenzingen van de vijftien polders nadrukkelijk met gekleurde bizen aangegeven; de stroomgebieden van de Nieuwe Wetering, de Groote Wetering, de Terwoldsche Wetering en de Leigraaf zijn onderscheidend ingekleurd. In afwijking van het handschrift, is het water

niet blauw ingekleurd en zijn de hoogtecijfers *niet* in rood aangegeven. Tot op centimeters precies ten opzichte van het toen nog gangbare Amsterdams Peil (AP), zijn de hoogtecijfers voornamelijk vermeld langs bestaande wegen en waterlopen. De aangehouden precisie wijst erop dat de cijfers betrekking hebben op in het terrein aanwezige 'harde' topografie of ten behoeve van het project aangebrachte hoogtemerken. De beperkte houdbaarheid van zulke merken in het overwegend landelijke gebied gaat ten koste van de actualiteit van de kaart en bestempelt deze daarmee meer tot een projectplan dan tot een beheerskaart, hoewel zij die functie lange tijd zal hebben gehad. De TMK kopiërend, werd waterstaatkundig minder relevante topografie, zoals begroeiing, niet aangegeven; daarentegen vertoont de kopie-kaart veel beheerstechnisch belangrijke details, zoals bruggetjes en duikers. Omdat van 1870 tot 1878 aan de kaart is gewerkt zal

van opeenvolgende edities van de TMK-bladen 27 (Hattem) en 33 (Zutphen) gebruik zijn gemaakt.

'Terreinsopnemingen'

Leverde de vergrote TMK het horizontale topografisch overzicht, minstens zo belangrijk waren precieze en betrouwbare gegevens over de hoogte van het terrein. Voor het onderzoek waren bovendien meerjarige gegevens over waterstanden en stroomsnelheden op onderscheiden plaatsen langs de watergangen essentieel. Het verzamelen van deze hoogte- en hydrodynamische gegevens vormde, naast een nadere topografische verkenning van het terrein en het meten van dwars- en lengteprofielen van watergangen, het onderwerp van intensieve en tijdrovende 'terreinsopnemingen'. De door ingenieur Backer aangenomen W. Brandsma zal hier met plaatselijke dagloners ter assistentie dadelijk in 1870 mee zijn begonnen. Allereerst met het (opnieuw) 'stellen' van peilschalen op waterloopkundig maatgevende locaties in enkele hoofdweteringen. Om aansluiting te vinden bij de waterstanden op de IJssel, door Rijks-waterstaat gemeten in AP was in het district, en in het bijzonder van deze meetlocaties, ook AP vereist. Hiertoe waren nieuwe nauwkeurige waterpassingen nodig. De precieze hoogtecijfers op de kaart vormen de uiteindelijke resultaten daarvan. Tot na het gereedkomen van Backers rapport in 1881 zouden gezamenlijke ingezetenen à 10 cent per waarneming dagelijks 21 'gestelde' peilschalen aflezen; de polderopzichter rapporteerde deze 'waterwaarnemingen' jarenlang

regelmatig aan ingenieur Backer in Rotterdam. "De heer Brandsma, ingenieur en bouwkundige te Harlingen" werd al voorjaar 1871 door de dijkgraaf benaderd voor advies inzake de vernieuwing van een van de uitwaterende sluizen⁹ en zal daarna met de reguliere 'terreinsopnemingen' zijn gestopt. Hij vestigde zich in 1872 als 'fabrikant' in Olst en een jaar later als 'architect' in Zwolle. Brandsma diende van daaruit het polderdistrict nog herhaaldelijk van technisch advies. Naar het schijnt bood dijkgraaf Van der Houven van Oordt, die in dezelfde tijd in Olst de steenfabricage ter hand nam, de ambitieuze Brandsma een aantrekkelijker perspectief dan Backer voor hem had. Voor het doen van waterpassingen en het meten van profielen ingebracht door prof. Henket,¹⁰ pakte E.J. Dozy in 1875 de 'terreinsopnemingen' weer op en zette die voort tot einde 1876. Met zijn 'peillingen en waterpassingen' verdiende Dozy f 85,- per maand met een toelage van f 3,- per veldtag; intussen verrichtte hij ook tekenwerk. In het veld had hij onder meer 'meet- en peillatten' ter beschikking en 'hakkelbouten' ter vastlegging van het hoogtenet.

De kaart als bijlage van het rapport- en plan-Backer

Kort na de aflevering van de kaart in 1879, was er al sprake van hergebruik van de drukstenen. Dit was nodig voor het uit te brengen rapport, dat onder meer als bijlagen zou krijgen: (1) een "Kaart van het polderdistrict Veluwe in kleurendruk ter aanduiding van de poldergrenzen en van het stroomgebied der

weteringen" en (2) een "Kaart van het polderdistrict Veluwe in kleurendruk ter aanduiding van de voorgestelde verandering van de wijze van afwatering van het district". Kaarten dus van de bestaande waterstaatkundige toestand, respectievelijk van de voorgestelde nieuwe situatie. Verdere bijlagen betroffen in hoofdzaak tekeningen van profielen en staten van waterwaarnemingen. Kaart 1 - het hier besproken werk dus - was eerder aan belanghebbenden toegezonden.

Het rapport met bijlagen¹¹ werd - zonder Kaart 1 dus - in een oplage van 200 exemplaren door Brill gedrukt. Met onder meer twee stoomgemalen en een grondige aanpassing van de waterstaatkundige infrastructuur van het district was het plan-Backer voor die tijd zeer ambitieus. In zijn voorwoord had de dijkgraaf veel lof voor Backers werk, maar voorzag hij nog een lange en moeizame weg naar de realisatie van de voorstellen. Het onderzoek, de kaart en het rapport met verdere bijlagen kwamen het polderdistrict in totaal op ongeveer f 17.000 te staan, waarvan f 2.000 aan honorarium voor Jhr. Backer, f 600 voor Brandsma en ongeveer f 850 voor Dozy. Naast hun honorarium ontvingen zij vergoedingen voor reis- en verblijfskosten. Aan dagelden voor arbeiders en aan materialen en gereedschappen werd ongeveer f 1.400 in rekening gebracht. De 'waterwaarnemingen' kwamen, exclusief de kosten van de peilschalen, op ongeveer f 3.000. Voor teken- en schrijffloon en verder bureauwerk werd circa f 3.000 in rekening gebracht. Brill vroeg voor het graveren en drukken ook ruim f 3.000.

8. Fragment van de kaart, links uit de originele m.s. kaart, rechts uit de gedrukte kaart.

De lotgevallen van het plan, de kaart en de makers

Het zou meer dan dertig jaar duren voordat op grond van de adviezen van Backer doortastend in de waterhuishouding van het polderdistrict werd ingegrepen. In 1919 kwamen onder Wapenveld, respectievelijk bij Terwolde, twee gemalen gereed en kon een tijdelijk stoomgemaal te Werven buiten gebruik worden gesteld. Dit oorspronkelijke experimentele in 1867 door H.C. van der Houven van Oordt ter plaatse voorgestelde gemaal was in 1900 nog door een meer duurzame constructie vervangen. In de loop der tijd bleek de capaciteit van de nieuwe gemalen niet langer toereikend en toen na 1945 de oorlogsschade werd opge maakt, werd in overleg met het Technisch Bureau van de Unie van Waterschapsbonden (TBUW) besloten de stoomkracht te vervangen door elektriciteit, een afweging die al sedert 1928 werd gemaakt en in 1951 leidde tot het in bedrijf stellen van de elektrische gemalen "Pouwel Bakhuis" te Wapenveld en "Mr. A.C. baron van der Feltz" te Terwolde. Laatstgenoemd gemaal werd in 1996-1997 gerenoveerd en de rol van "Pouwel Bakhuis" werd in 1999 overgenomen door het nieuwe gemaal "Veluwe". De in 1898 overleden Backer heeft de (gedeeltelijke) realisatie van zijn plan niet meer mogen beleven. Toen Brandsma, inmiddels opzichter van de Prins Alexanderpolder te Rotterdam, in 1908 het district voor het doen van waterbouwkundige werkzaamheden nog zijn diensten aanbood, had hij, naar zijn zeggen, alle opnamen uit de jaren '70 nog in zijn bezit;¹² in 1917 overleden, kan hij in 1916 nog weet hebben gehad van de aanbesteding van de stoomgemalen. Dozy vertrok in 1882 als opzichter van de Staatsspoorwegen op Java naar Indië en kan, terug en in 1927 overleden in Nederland, de stoomgemalen bij Wapenveld en Terwolde nog in werking hebben gezien. In de veertig jaren voorafgaande aan de definitieve invoering van de stoombemaling in 1919 had de kaart van Backer, Brandsma en Dozy als leidraad bij bespiegelingen over de verbetering van de ontwatering gediend. Na 1920 zal de kaart van Backer c.s. nog lang in gebruik zijn geweest, al was het maar voor het overzicht. Zo zal zij stellig nog zijn geraadpleegd bij het maken van de plannen met

en door het TBUW maar na door dit bureau uitgevoerde metingen en karteringen in de jaren '50 beschikte het polderdistrict, naast actuele kadastrale plans, over gebiedsdekkende gedetailleerde hoogtekaarten op schaal 1:5.000 en had de kaart van Backer c.s. haar praktische betekenis verloren.

Begin november 1881 had Backer van Brill voor zichzelf één ingebonden exemplaar van het rapport ontvangen en negen gekartonnerde exemplaren voor zijn relaties.¹³ Van die presentexemplaren gaf hij er één aan hoofdingenieur E. Steuerwald (hoogleraar waterbouwkunde aan de Polytechnische School in Delft) die als jong ingenieur bij de Algemene Dienst van de Rijkswaterstaat in 1864 nog de eerste "proeve van bewerking" van een Waterstaatskaartblad had verzorgd.¹⁴ Backer liet de dijkgraaf de eer een exemplaar te zenden aan hoofdinspecteur P. Caland, met de leiding over de Algemene Dienst, "tevens belast met de Waterstaatskaart". De begunstiging van Steuerwald en Caland schijnt erop te wijzen dat Backer met zijn werk meende mede een bijdrage te hebben gegeven aan de Waterstaatskartering die in 1870 het Polderdistrict Veluwe nog niet had bereikt. Met de verkoop van de kaart en het rapport ging het niet zo vlot; in 1904 had Brill nog losse vellen voor 92 exemplaren van het rapport in voorraad en 250 (!) niet opgeplakte kaarten uit 1879.¹⁵ Dit materiaal was voor het polderdistrict op afroep beschikbaar, zo ook in 1919, toen Brill waarschijnlijk ter gelegenheid van het in gebruik nemen van de stoomgemalen, was gevraagd tien kaarten op linnen te plakken, 35 kaarten uit vier stukken aaneen te plakken en 25 rapporten met half linnen band in te binden.¹⁶

Summary

Map of the polder district Veluwe (1879), relic of a regional problem / L. Aardoom

"Het Polderdistrict Veluwe" (fifteen united polders on the west-bank of the River IJssel between Voorst and Hattem) increasingly suffered from a defective drainage when in 1869 civil-engineer W.J. Backer was invited to investigate possibilities of improvement. A workable map of the area not being at hand, he decided to make one by regional enlargement of the national Topographic and Military Map (1:50.000) unto the scale of 1:20.000, supplemented by essential height information.

This information was collected by levelling, subsequently by his former collaborator W. Brandsma from Harlingen and F.J. Dozy, who recently failed at the Delft Polytechnical. In four sheets the hand-drawn map was completed in 1878. In 1879 it was lithographed and colour-printed in 500 copies by E.J. Brill at Leiden. Overall, the map measures about 200 cm x 80 cm. It was also sold to the general public. As a reference document for designing and presentation of plans to solve the drainage problem the map appeared as an attachment to W.J. Backer's final report submitted in 1881. Backer's proposal, which comprised the construction of two steam-driven pumping-stations to drain off on the river, was considered too ambitious at the time and it took 40 years before a modified version of his plan was realized. The original hand-drawn sheets of the map, though presently in a poor state of conservation, have been preserved.

Noten

1. Maili Blauw, *Geschiedenis van de Waterstaatskaart van Nederland 1865-1992*. Utrecht, 2005, blz. 107-109.
2. Over hem bij E.H.J. Kompanje, Hendrik Christiaan van der Houven van Oordt, 1837-1901, landbouwkundige, grondbezitter, steenfabrikant en bestuurder. - In: *Biografisch Woordenboek Gelderland*, deel 3, Hilversum, 2002, blz. 69-72.
3. CODA Archief (Apeldoorn), archief van het Polderdistrict Veluwe (PDV), inv. no. 554, Backer aan dijkgraaf, 22/5-1870.
4. PDV, inv. no. 554, Backer aan dijkgraaf, 18/4-1878.
5. Idem, Backer aan dijkgraaf, 21/10-1878.
6. PDV, inv. no. 104, notulen Gecombineerd College, 19/4-1879.
7. PDV, inv. no. 554, briefkaart Brill aan dijkgraaf, 16/8-1879.
8. PDV, inv. no. 557.
9. PDV, inv. no. 104, notulen Dijkstoel, 31/5-1871.
10. PDV, inv. no. 554, Backer aan dijkgraaf, 14/10-1875.
11. W.J. Backer, *Rapport over den waterstaats-toestand van het polderdistrict Veluwe en ontwerp eener verbeterde afwatering van het district*. Leiden, 1881.
12. PDV, inv. no. 107, notulen Dijkstoel, 13/3-1908.
13. PDV, inv. no. 554, Backer aan dijkgraaf, 12/11-1881.
14. Blauw, blz. 18.
15. PDV, inv. no. 560, F. de Stoppelaar (firmant Brill) aan J.B. Hügenholtz (secretaris polderdistrict), 8/1-1904.
16. PDV, inv. no. 338, rekening 1919.

Inzendingen voor deze rubriek aan:

Sjoerd de Meer

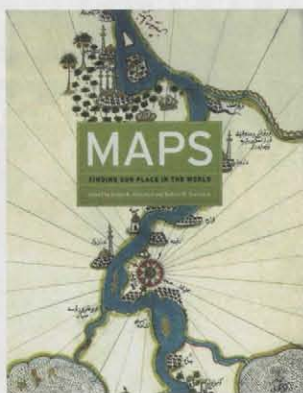
E-mail: de.meer@hccnet.nl

Besprekingen

Maps. Finding our place in the world / onder redactie van J.R. Akerman & R.W. Karrow Jr. - Chicago / Londen: The University of Chicago Press, 2007. - Geb. 400 p., ill. in kleur. - ISBN-13: 978-0-226-01075-5. - € 50,- Engelstalig.

Er is inmiddels een behoorlijke hoeveelheid boeken die over historische kartografie in het algemeen gaan. Voegt dit boek, dat is verschenen ter gelegenheid van een grote kaarttentoonstelling in Chicago, daar nog wat aan toe? Jazeker.

Om te beginnen is er de uitgebreide inleiding door Robert Karrow Jr. Niet alleen wordt ingegaan op algemene aspecten, zoals schaal en generalisatie, maar ook op de kaart als communicatiemiddel en de kracht waarmee kaarten een boodschap kunnen overbrengen. Ook is er in de inleiding plaats ingeruimd voor de geschiedenis van de geschiedenis van de kartografie. Het boek is verder thematisch opgezet. Hoofdstuk 1 heet Finding Our Way en gaat over navigatiekaarten. Verder zijn er hoofdstukken over wereldkaarten en delen van de wereld, welke men ruim moet nemen, zowel continenten als stadsplattegronden komen hier aan bod. Aan slechts één hoofdstuk merkt de lezer dat het een Amerikaanse uitgave betreft:

Mapping American History. Hoofdstuk 5 (Visualizing Nature and Society) vind ik het aardigst. Er komen een keur aan thematische kaarten voorbij, waarbij ik de keuze van de besproken en afgebeelde kaarten origineel vind. Zo zien we een 'leeskaart' van Alexander von Humboldt (Map of Isothermal Lines, 1817), diverse experimenten met grafieken en een stroomdiagramkaart van Minard (maar nu eens niet de befaamde Napoleonkaart, maar een kaart van de export van ruwe katoen). Meest verbaasd was ik een kaart aan te treffen van Florence Nightingale (Diagram of the Causes of Mortality in the Army in the East, 1857). Ook de hoofdstukken over kaarten van denkbeeldige werelden, met onder meer kaarten van Tolkien, en over het gebruik en de gebruikers van kaarten maken dit boek zeer de moeite waard. Het valt de makers van dit boek te prijzen dat men er niet voor heeft gekozen het boek met een Amerikaanse inslag te maken, uitgezonderd hoofdstuk 4. De thematische hoofdstukken lezen, als afgeronde verhalen, zeer plezierig en de keuze van het afgebeelde materiaal is vaak origineel te noemen. Een aanwinst dus voor de groeiende stapel algemeen historisch kartografische boeken.

aan de orde. Hij completeert zijn boek met een weergave van de geschiedenis van verzamelatlassen in Nederland en het doel en betekenis van de *Atlas Blaeu-Van der Hem*. Aan het boek zijn tevens een bibliografie en indexen op personen en platen toegevoegd.

Het boek is net als de rest van de serie prachtig uitgegeven, met een strakke, doch klassieke en luxe uitstraling die past bij het beschreven materiaal. Hoewel geen coffee-table book noch een facsimile in hetzelfde formaat als de originele atlanten, ligt het boek door het handzame formaat goed in de hand.

De eerste hoofdstukken over de familie van Laurens van der Hem en zijn bibliotheek: de Bibliotheca Hemmiana, geven een heel duidelijk beeld van het milieu waaruit de verzamelaar kwam. Zo bleken zijn broers begenadigd kunstenaars, wiens tekeningen soms in de atlas werden opgenomen, en was er altijd veel oog voor de kunsten. Geld was er voldoende wat er zonder twijfel aan heeft bijgedragen dat van der Hem en zijn familie zich hun dure hobbies konden veroorloven.

Van der Hem gebruikte de *Atlas Maior* van Joan Blaeu als uitgangspunt van zijn verzameling en voegde daar kaarten, prenten, tekeningen en teksten aan toe. Verzameld over een periode van ongeveer twintig jaar wist hij een unieke collectie aan te leggen waarbij veel tekeningen ook in zijn opdracht werden vervaardigd.

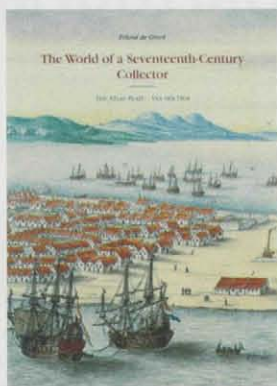
In het oogspringend is niet de band waarin de atlanten zijn gebonden - deze zijn relatief onopvallend - maar de schitterende kleuring die van ongekende kwaliteit is. De *Atlas Blaeu - van der Hem* is gekleurd of "afgezet" door Van Santen net als de vierdelige *Atlas Van der Hagen*, of zoals sinds enige tijd bekend is: de *Atlas Bus*, uit ongeveer dezelfde periode, die zich in de Koninklijke Bibliotheek bevindt en waarvan een webpresentatie van alle atlas kaarten via Het Geheugen van Nederland is te bewonderen.

Over institutionele verzamelingen uit de zeventiende eeuw is inmiddels heel wat bekend. Anders is het met particuliere collecties, terwijl deze bron ons vaak meer kan vertellen over de dagelijkse gang van zaken van de meer bemiddelde Nederlander. Om die reden vult dit boek het gat tussen onderzoek naar de institutionele verzamelingen en privé inboedels van vermogende personen.

Interessant is het om te kijken welke boeken de verzamelaar in huis had en hoe hij aan zijn achtergrond kennis kwam om kaarten van over de hele wereld over allerlei onderwerpen te verzamelen. De drang naar complete kennis van de toenmalige wereld en het trachten te begrijpen en te beheersen van de fysieke wereld door haar in kaart of prent te brengen

The world of a seventeenth-century collector / Erlend de Groot, cop. 2006 - 't Goy-Houten: HES & De Graaf Publishers - Met index, lit. opg, 395 p.; ill., krt., tek.; 29 cm - ISBN-13: 978-90-6194-359-4. - € 99,-.

De *Atlas Blaeu - van der Hem* is één van de papieren erfgoed collecties die is geregistreerd binnen Unesco's *Memory of the World Programme* waardoor het een unieke positie inneemt. Met meer dan 2400 kaarten, tekeningen en prenten geeft de samengestelde atlas een uniek en persoonlijk beeld van de wereld. De originele zesenvestig delen tellende *Atlas Blaeu - van der Hem* bevindt zich in de Oostenrijkse Nationale Bibliotheek. Eerder verscheen over de *Atlas Blaeu - van der Hem* bij de tentoonstelling in het Koninklijk Paleis in Amsterdam in 1992 de publicatie: *Een wereldreiziger op papier. De*

atlas van Laurens van der Hem (1621-1678). Daarin werd veel plaatmateriaal getoond voorafgegaan door een globale inleiding. Veel meer was er lange tijd niet bekend over de Atlas en zijn maker. *The World of a Seventeenth-Century Collector*, geschreven door kunsthistoricus Erlend de Groot, verschijnt nu als het zevende deel van de *Atlas Blaeu - van der Hem* catalogus zoals die de afgelopen jaren is uitgegeven en betreft een uitgebreide en aangevulde editie van zijn proefschrift dat in 2001 verscheen.

Het boek handelt over de Amsterdamse verzamelaar Laurens van der Hem (1621-1678). De Groot beschrijft in detail - tenminste voor zover er informatie te vinden was - het leven en familie van van der Hem, gevolgd door hoofdstukken over de prenten en tekeningen en een historiografie. Daarna komen de samenstelling van de atlas, de inhoud en de volgorde

en te bundelen tot een geheel zal het gevoel van controle op die wereld zonder meer hebben versterkt. Toch ontbreken belangrijke contemporaine werken in van der Hem's bibliotheek. In feite blijkt van der Hem's bibliotheek een typische verzamelaars bibliotheek die meer gericht was op het uiterlijk dan op de inhoud.

Bij de analyse en beschrijvingen van de tekeningen en prenten valt duidelijk op dat topografie en historische onderwerpen het meest belangrijk werden gevonden door de verzamelaar: genre, mythologie, religieuze afbeeldingen en portretten ontbreken.

In hoofdstuk zes probeert De Groot de oorspronkelijke volgorde van de samenstelling te reconstrueren door van der Hem's gangen na te gaan in combinatie met maatschappelijke ontwikkelingen en de mogelijke dateringen van de kaarten. Aan een eerste editie van Joan Blaeu's *Atlas Maior* als basiswerk voegde van der Hem er in snel tempo vele prenten en tekeningen aan toe, hiermee de topografische onderwerpen verduidelijkend terwijl het geheel een compleet beeld van de toenmalig bekende wereld vormde. In totaal bestaat het werk voor ongeveer een kwart uit de kaarten uit de *Atlas Maior*, 45% uit prenten en 30% uit tekeningen waarbij grotendeels de volgorde van de *Atlas Maior* wordt aangehouden.

De atlas van Laurens van der Hem was al bekend tijdens de samenstelling ervan. Onder de reizigers die de atlas kwamen bezichtigen was in 1668 bijvoorbeeld prins Cosimo III de' Medici, de toekomstige groothertog van Toscane.

Over het doel en betekenis van de atlas bestaan er verschillende interpretaties. Een verzamelaars atlas betekent in de eerste plaats een verlangen naar macht, naar beheersing van de wereld op papier dan, welteverstaan. Ook diende een dergelijke atlas als herinnering aan reizen, als vergelijkingsmateriaal van gebeurtenissen en beelden en als visueel geschiedenisboek. Een hevige passie voor het verzamelen zelf lijkt hierbij vanzelfsprekend.

Alles bij elkaar voegt dit goed leesbare boek, niet in de laatste plaats door het gedegen uitgevoerde onderzoek, veel interessante informatie toe aan de kennis over een verzamelaar uit de zeventiende eeuw, zijn leven, bibliotheek en wetenschappelijke, maatschappelijke en culturele achtergrond, en vooral: over de inhoud en context van een atlas uniek in zijn soort.

Patricia Alkhoven

Inzendingen voor deze rubriek aan:
Gijs Boink, Nationaal Archief, Verzameling
Kaarten en Tekeningen, Postbus 90520,
2509 LM Den Haag.
e-mail: gijs.boink@nationaalarchief.nl

Varia Cartographica

Tentoonstelling 'De verzamelingen van Bodel Nijenhuis'

7 maart - eind april 2008

Van 7 maart tot 29 april is de tentoonstelling *De verzamelingen van Bodel Nijenhuis* gratis te bezichtigen in de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Pioneer in de historische kartografie

In de tentoonstelling zijn diverse boeken, portretten en kaarten uit bezit van Bodel Nijenhuis te zien. Daarnaast is er aandacht voor het onderzoek dat hij heeft gedaan, veelal aan de hand van kaarten uit zijn eigen collectie. Dit maakte hem tot een pionier in de historische kartografie. De tentoonstelling laat zo niet alleen zien wat Bodel verzamelde, maar ook hoe en waarom hij dat deed.

Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) studeerde rechten in Leiden en was tot aan de liquidatie in 1848 verbonden aan het uitgevers- en boekverkopershuis S. en J. Luchtmans. Zijn hart lag echter bij het verzamelen van boeken, portretten, historieprenten en vooral kaarten, atlassen en topografische prenten en tekeningen. Zijn enorme kartografische collectie liet hij na aan de Universiteitsbibliotheek Leiden waar ook andere delen van zijn bezit op verschillende wijzen terechtgekomen zijn.

Keuze van de masterstudent

De bijzondere collecties van de Universiteitsbibliotheek worden veelal gebruikt voor onderwijs en onderzoek. De vaak waarde-

volle stukken kunnen ter inzage aangevraagd worden in de Leeszaal Bijzondere Collecties. De tentoongestelde kaarten bij *De verzamelingen van Bodel Nijenhuis* zijn grotendeels geselecteerd door masterstudenten van Book and Digital Media Studies (vak: History of the Book). De teksten die de studenten hierbij geschreven hebben als studieopdracht worden gepubliceerd in de tentoonstellingscatalogus die bij de Universiteitsbibliotheek verkocht zal worden.

Bezoek ook Stad van Boeken in De Lakenhal

Van 22 februari tot en met 1 juni is in Stedelijk Museum De Lakenhal de tentoonstelling *Stad van Boeken. Zeven eeuwen lezen in Leiden* te zien. Daar wordt ook een aantal van de mooiste Leidse drukwerken uit de bijzondere collecties van de Universiteitsbibliotheek getoond.

Koop en Verkoop
uw oude landkaarten via
www.swaen.com

Internet veilingen
maart, mei, september en november

www.swaen.com
paulus@swaen.com

bel voor gratis taxatie telefoon 06 - 27508276

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.
Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).
Via de website www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

Kartografische blogs

Eén van de verschijnselen van internet is dat mensen hun zielenroerselen aan de wereld toevertrouwen. Dat doen ze in *blogs*, wat een populaire benaming is voor *weblog*, of internetdagboek. Er zijn miljoenen van deze blogs te vinden op internet. Meestal komen wij als lezer dan te weten dat Piet naar de diertuin is geweest, of vergelijkbare trivialiteiten. Soms starten mensen thematische blogs. Die zijn vaak zo interessant dat het een belangrijke bron voor journalisten is geworden. En natuurlijk zijn er kartografische blogs.

Een Nederlandse blog, voor zover ons bekend de enige, is opgezet door de Studiekring Historische Cartografie, een lokale vereniging uit Twente van geïnteresseerden in historische kartografie. De openingspagina van het Logboek, zoals

de stichting het zelf noemt, valt op door zijn duidelijke indeling. De laatst toegevoegde berichten staan, zoals bij de meeste blogs overigens, bovenaan. Rechts staat een menu 'Nieuw op de site' waar de laatste nieuwtjes nog eens overzichtelijk vermeld staan. De inhoud van de blog is zeer gevarieerd. Zo kan het verschijnen van een kartografisch boek worden vermeld, bijvoorbeeld een berichtje over de Historische Atlas van Gent. Maar er staan ook uitgebreidere artikelen op. Een goed voorbeeld is het rijk geïllustreerde artikel over Olaus Magnus' Kaart van Scandinavië, dat werd geplaatst naar aanleiding van de vondst van een Nederlands koopvaardij-

chip in de Oostzee. Hiermee is gelijk één van de voordelen van blogs aangetoond. Indien goed onderhouden, kunnen blogs snel op actueel nieuws inspelen. Lezers kunnen reageren op de berichten in het blog. Het geheel wordt gecomplementeerd met de mogelijkheid tot RSS-feed. Dit is een functie die gebruikers waarschuwt wanneer er een verandering op de website heeft plaatsgevonden. De blogs die hieronder genoemd zijn, zijn Engelstalig en niet uitsluitend op oude kaarten gericht. Eén van die Engelstalige blogs wordt bijgehouden door een voormalig redacteur van Caert-Thresoor: Joost Depuydt uit België.

Genoemde website:

<http://www.historischecartografie.nl/Logboek/> (Studiekring Historische Cartografie)
<http://www.cartoblog.com/> (door John Krygier)
<http://www.mcwetboy.net/maproom/> (door Jonathan Crowe)
<http://mapsandmore.wordpress.com/> (door Joost Depuydt)
<http://maputopia.blogspot.com/> (door Evangelos Livieratos)
<http://strangemaps.wordpress.com/>
<http://www.vintagemaps.com/blog/> (door Antiquariaat Vintage Maps)
<http://showoffyourmaps.blogspot.com/>

Studiekring Historische Cartografie

The screenshot shows the website 'Studiekring Historische Cartografie'. At the top, there's a search bar and a 'Logboek' header. The main content area is titled 'Logboek' and contains several articles. The first article is 'Jaaroverzicht 2007' by Yvette Holtink, dated Monday, 31 December 2007. The second article is 'Google-versie van Gemeenteatlas van Kuyper' by Yvette Holtink, dated Sunday, 30 December 2007. The third article is 'Historische Atlas van Gent' by Yvette Holtink. On the left, there's a 'Navigatie' menu with links to Home, Geschiedenis, Doelstellingen, Lidmaatschap, Programma, Logboek, Links, and Contact. Below the menu is a 'Blijf op de hoogte' section with an RSS icon. On the right, there's a 'Verwante artikelen' section and a 'Nieuw op de site' section listing recent updates like 'Jaaroverzicht 2007', 'Google-versie van Gemeenteatlas van Kuyper', and 'Historische Atlas van Gent'. The bottom of the page shows a Windows taskbar with the Internet Explorer icon and a 100% zoom level.

Inzendingen voor deze rubriek aan: dr.
Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.
Zie ook:
<http://cartography.geo.uu.nl/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Akerman, James R., & Robert W. Karrow jr. (red.), *Maps: Finding our place in the World*. Chicago etc.: University of Chicago Press, 2007. - 400 blz. - ISBN 13-978-0-226-01705-5. - Prijs \$ 55.

Box, Louk, 'Pieter de la Rive (1694-1771), 'Directeur der Fortificatieën van Maastricht'. *Caert-Thresoor* 26, 3 (2007): 65-69.

Bracke, Wouter, [et al.] (red.), *Formatting Europe, Mapping a Continent: Tien eeuwen kaarten van Europa uit de collecties van de Koninklijke Bibliotheek van België*. Brussel: Koninklijke Bibliotheek van België, 2007. - 142 blz. - ISBN 9-066337-143-9. - Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling, 17 nov. 2007-8 februari 2008. - Ook editie in het Frans.

Brink, Lowie, *Bibliografie en foto-overzicht van de Nederlandse schoolwandkaarten (1801-1975)*. Nijmegen: Antiquariaat De Wereld aan de Wand, 2007. - 399 blz. + CD-rom. - ISBN 978-90-812054-1-2. - prijs € 39. Informatie: www.wereldaandewand.nl.

Brink, Lowie, 'Reliëf op schoolwandkaarten rond 1900: de diepe kloof tussen pedagoog en cartograaf'. *Geografie* 16, 9 (nov./dec. 2007): 30-33.

Brink, Paul van den, & Robert W. Karrow Jr., *Mapping a Nation: The Golden Age of Dutch Cartography: The LaSalle Bank Dutch Map Collection*. [Chicago: LaSalle Bank Corporation, 2007]. - 150 blz. - Niet in de handel, alleen verkrijgbaar bij de LaSalle Bank.

Burden, Philip D., *The Mapping of North America II [1670-1700]*. - Rickmansworth, Herts.: Raleigh Publications, 2007. - 66 + 540 blz. - ISBN 978-0-9527733-1-3: prijs £ 175. Informatie: www.caburden.com.

Faasse, Patricia E., 'W.C.H. Staring's geological map of the Netherlands', in *Dutch pioneers of the earth sciences*, ed. Jacques L.R. Touret en Robert P.W. Visser, 129-138. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2004.

Heere, Elger, & Martijn Storms,

'Kartograaf met een hoofdletter K: Een biografie van prof.dr. Ferjan Ormelings'. *Caert-Thresoor* 26, 4 (2007): 90-96.

Heere, Elger, & Martijn Storms (ed.), *Ormelings Cartography: Presented tot Ferjan Ormelings on the occasion of his 65th birthday and his retirement as Professor of Cartography* (Nederlandse Geografische Studies nr. 365). Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap; Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht, 2007. - 212 blz. - ISBN 978-90-6809-407-7. - Informatie:

<http://cartography.geo.uu.nl/ormelings/OrmelingsCartography.html>. De drie specifiek historisch-kartografische bijdragen in deze bundel zijn:

- The need for teaching the history of cartography for cartography students, blz. 165-174 (oorspr. 1991).
- Colonial cartography of the Netherlands East Indies 1816-1942, blz. 175-182 (oorspr. 2005).

- The development of cartography manuals in Western Europe: Henri Zondervan, blz. 183-189 (oorspr. 2006).

Hoogvliet, Margriet, *Pictura et Scriptura: Textes, images et herméneutique des 'Mappae Mundi' (XIIIe-XVIIe siècles)*. (Terrarum Orbis: Histoire des représentations de l'espace: textes, images, coll. red. par Patrick Gautier Dalché; 7). - Turnhout: Brepols, 2007. - 391 blz. - ISBN 978-2-503-52065-0.: prijs € 80.

Knaap, Gerrit, *Java en Madoera = Java and Madoera*. (Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie = Comprehensive Atlas of the Dutch United East India Company; II). Voorburg: Asia Maior, i.s.m. Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, Nationaal Archief en Explokart/Universiteit Utrecht, 2007. - 432 blz. - ISBN 978-90-74861-27-4: prijs € 350.- Informatie <http://www.asiamaior.nl>.

Krogt, Peter van der, 'Latin texts on old maps: Elementary Latin grammar and car-

The BIMCC organizes, each year, an excursion to a map collection in or near Belgium, a Map Evening (in Brussels) and an International Conference or Study Session on a major topic of the History of Cartography. It publishes three illustrated Newsletters per year and maintains a web site. Membership 30 euro

Secretariat : Zwanelaan 16, B-2610 ANTWERPEN (Belgium)
Tel/Fax ++32- (0)3 - 440. 10. 81 e-mail : info@bimcc.org
www.bimcc.org

tographic word lists.' *The Portolan* 70 (Winter 2007): 10-26.

Krogt, Peter van der, 'Ormeling in toponiemen.' *Caert-Thresoor* 26, 4 (2007): 97-98.

Krogt, Peter van der, 'Een kaart uit 1357 van de Maas als grens tussen Holland en Brabant'. *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-Informatie Nederland* 4 (2007) 11: 434-435.

Leenders, Erik, 'Het Vlassenbroekmysterie, ook een plagiaat tracer op de kaart van Vlaanderen G. Mercator - J. van Deventer, 1540.' *Annalen van de Koninklijke Oudbeidkundige Kring van het Land van Waas* 110 (2007): 373-380.

Meer, Sjoerd de, 'Map treasures return home' [Corpus Christi collection]. *IMCoS Journal* 108 (Spring 2007): 18-19.

Ormeling, Ferjan, 'Geografische namen in de Atlas Isaak de Graaf.' *Caert-Thresoor* 26, 4 (2007): 103-108.

Ormeling, Ferjan, 'Brieven uit Indië van John Meijerink.' *Caert-Thresoor* 26, 4 (2007): 99-102.

Paesie, Ruud, 'Het 'Nieuw Kaert-boeck vande XVII Nederlandse Provincie': Nieuwe inzichten betreffende twee laat 17de-eeuwse atlassen.' *Caert-Thresoor* 26, 3 (2007): 75-79.

Ross, Michael, 'Polus Antarcticus: A catalogue of four states [map by Johannes Janssonius]'. *IMCoS Journal* 110 (Summer 2007): 27-36.

Schilder, Günter, *Monumenta Cartographica Neerlandica: volume VIII: Jodocus Hondius (1563-1612) and Petrus Kaerius (1571- after 1646)*. Alphen aan den Rijn: Canaletto/Repro-Holland, 2007 [= jan. 2008]. - [Tekstdeel:] 596 pp.; [Kaartendeel:] 37 kaarten op 93 bladen. - ISBN 978 90 6469 833 0; prijs € 275.

Storms, Martijn, *Drie generaties Adan: West-Brabantse landmeters in de 18e en 19e eeuw*. 't Goy-Houten: HES & de Graaf, 2007. - 284 blz. - ISBN 978-90-6194-040-1. - Met bijdragen van Karel Leenders, Yolande Kortlever, Luc Janssens en Joss Hopstaken. - Verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling West-Brabant à la Carte: drie generaties landmeters Adan in Roosendaal en Bergen op Zoom, 15 dec. 2007-15 juni 2008. - Bevat o.m. een karto-bibliografie van het werk van de Adans.

Versfelt, Herman, 'De Huguenin-kaarten van Noord-Nederland (1819-1829)'. *Caert-*

Thresoor 26, 3 (2007): 80-74.

Wajntraub, Eva, 'A View of Jerusalem and a bit of detective work.' *IMCoS Journal* 110 (Autumn 2007): 43-45. - Betreft de plattegrond gedrukt door Hendrick van Haestens, Leiden 1598.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

Cartographica Helvetica 36 (Juli 2007)

- Kozica, Kazimierz, & Michael Ritter, 'Die 'Charte des Koenigreichs Polen' von Johannes Walch' (blz. 3-10).
- Rickenbacher, Martin, 'Ferdinand Rudolf Hassler und die Vermessung der Schweiz, 1791-1803' (blz. 11-25).
- Tschudin, Peter F., 'Typometrie: eine erfolgreiche Technik zur Herstellung aktueller Karten' (blz. 27-35).
- Moser, Jana, '22. Internationale Konferenz zur Geschichte der Kartographie in Bern' (blz. 36-45).

De Hollandse Cirkel 9, 4 (dec. 2007)

- Holsbrink, Henk, 'Billwegen 1: een schetskaart van Het Bildt van 1505' (blz. 141-146).
- Boer, Adri den, 'Ijkbasis Loenermark na 50 jaar monument' (blz. 147-150).
- Holsbrink, Henk, '85 jaar landmeetkunde (2)' (blz. 151-154).
- Zoeren, Martien van, 'De v2-schaal bij het Kadaster' (blz. 155-156).
- Scheele, Theo, 'Opgedoeld Duitse marine navigatie-instrumenten (2)' (blz. 157-160).
- Leenders, Henk, 'Over 'Weledele Hooggeleerde Heeren en nederige dienaars' [prof. F.J. Stamkart]' (blz. 163-166).

IMCoS Journal 110 (Autumn 2007)

(door een misverstand is de inhoud van de nummers 105-109 niet in Caert-Thresoor verschenen; zie voor de inhoud van deze nummers:

<http://cartography.geo.uu.nl/journals/ImcosJournal.html>)

- Pflederer, Richard, 'The Gulf of Honduras on portolan charts' (blz. 5-9).
- Nicholson, Tim, 'John & Charles Walker: the county maps 1835-1896' (blz. 11-17).
- Rooney, Dawn, 'Thavatchai Tangsirivanich, Thailand's leading map connoisseur' (blz. 20-21).

Werner, Jan, 'Kaarten in beweging: Nieuw onderkomen voor bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam'. *Geo-Info: Tijdschrift voor Geo-Informatie Nederland* 4 (2007) 11: 426-432.

- Burgess, Tony, 'Bognard or Tuck, 1885 or later?' (blz. 25-27).
- Newby, Valerie, 'Cyrus Ala's, Collector and historian of maps of Persia and Islamic classical maps' (blz. 30-31).
- Newby, Valerie, 'Worth a look: One piece at a time [jigsaw maps]' (blz. 34-35).
- Mundy, Barbara E., 'Mapping the New World for the Spanish Kings: Indigenous artists and the creation of colonial cartography' (blz. 37-40).
- Wajntraub, Eva, 'A View of Jerusalem and a bit of detective work [Hendrick van Haestens, Leiden 1598]' (blz. 43-45).

IMCoS Journal 111 (Winter 2007)

- Batten, Kit, 'Tobias Mayer, a son of Marbach' (blz. 5-9).
- Fleet, Chris, 'www.nls.uk/maps: The National Library of Scotland's maps website' (blz. 13-15).
- Nicholson, Tim, 'John & Charles Walker: the county maps 1835-1896 (Part Two)' (blz. 29-36).
- Tyacke, Sarah, 'All at sea: Some cartographical problems in the North, 1500-1700' (blz. 38-41).
- Smith, Brian S., 'Discovering the maps of Herefordshire: A personal view' (blz. 43-47).

The Portolan 70 (Winter 2007)

- Krogt, Peter van der, 'Latin texts on old maps: Elementary Latin grammar and cartographic word lists' (blz. 10-26).
- Edson, Evelyn, 'Putting America on the Map: The Achievement of Medieval Mapmakers' (blz. 27-32).
- Dunkelman, Arthur, 'Exploring the Early Americas: An Exhibit at the Library of Congress' (blz. 33-38).
- Sander, Thomas F., 'On the Waldseemüller Trail' (blz. 61-63).

MERCATOR
Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342
Bezoek op afspraak.

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

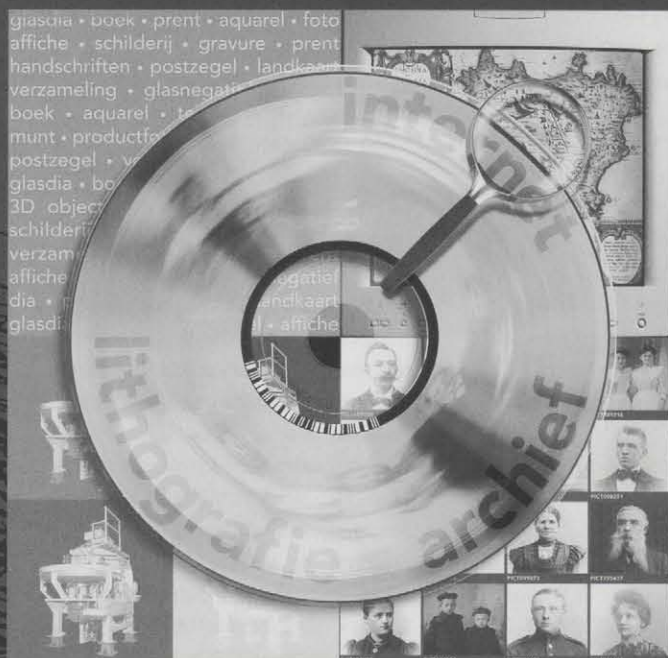

Abstederdijk 309
 3582 BL Utrecht
 Telefoon (030) 251 6010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlanten, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Digitalisering elk denkbaar origineel

PICTURA IMAGINIS
 DIGITALISERING VAN BEELDARCHIEVEN BV

digitaal procédé

Het zoeken, tevoorschijn halen en bekijken van beelden of teksten in archieven is vaak een tijdrovende operatie. We willen snel en doeltreffend over de gevraagde informatie beschikken en dan ook nog het liefst vanaf de plek waar het ons het beste uitkomt. Wij van Pictura Imaginis hebben een digitaal procédé ontwikkeld waardoor dat mogelijk wordt.

database als vervanging van de ladenkast

Een modern geconserveerd archief is een kostbaar bezit. Niet alleen voor diegenen die er dagelijks verantwoordelijkheid voor dragen. Veel verschillende doelgroepen moeten er óók hun voordeel mee kunnen doen. De door Pictura Imaginis vervaardigde database van ieder gedigitaliseerd archief verhoogt de toegankelijkheid voor alle gebruikers enorm. Zoeken is eenvoudiger, gaat veel sneller en het oproepen van gevonden informatie is opeens een peulenschil. Digitale beelden ziet u 4x groter in topkwaliteit op uw scherm dan het origineel.

- advisering, implementatie en trajectbegeleiding
- publicatieprojecten (internet, drukwerk)
- database toepassingen

de hoefsmid 13 - 1851 PZ Heiloo - tel: 072 53 20 444 - fax: 072 53 20 400 - e-mail: info@pictura-im.nl - www.pictura-im.nl

Restoration-Workshop Paul Peters

Op het terrein van de kartografie bieden wij een in brede kring erkende expertise ten dienste van de conservering en restauratie van

○ **GLOBES**
en verwante objecten,

○ **KAARTEN**
(ook zeer grote formaten tot ca. 350 x 350 cm),

○ **ATLASSEN** en **STEDEBOEKEN**

Object-specifieke, passief-conserverende restauratie van papier, incunabelen en oude drukken, grafiek, kerkelijke en overheidsdocumenten, charters en zegels, uit alle tijden.

Restoration-Workshop Paul Peters is lid van de VeRes, de VAR en de IADA (International Association of Book and Paper Conservators).

Ons dochterbedrijf
Iris Antique Globes and Maps
verkoopt historisch belangrijke en decoratieve globes uit het midden van de 17e tot het midden van de 20e eeuw.

Op www.irisglobes.nl maakt u kennis met een keuze uit de steeds wisselende voorraad.

Bezoekadres van beide bedrijven:
Dorpsstraat 31B, 7218 AB Almen.
Telefoon: 0575 43 94 44, fax: 0575 43 39 73.
info@paulpeters.demon.nl - info@irisglobes.nl

**WIJ ZIJN GEÏNTERESSEERD IN DE AANKOOP VAN (BESCHADIGDE, INCOMPLETE)
GLOBES EN VERWANTE OBJECTEN**

HONDIUS

BOOK AND PRINT AUCTIONS

Next Auction:

27/28
MAY
2008

Contact:

T +31 - 575 439 443

F +31 - 575 433 973

M +31 - 610 299 776

E info@hondiusauctions.com

I www.hondiusauctions.com

Dorpsstraat 31b • 7218 AB Almen
The Netherlands